

NIPPON GRUPT

INDIË

INDIË OF INDONESIA
DE SOOS EN DE DESSA
OP NAAR TOKYO
VAN TARAKAN TOT TIMOR
ZEESLAG ZONDER UITZICHT
ZWEMMEND NAAR DE ZEGE

31

Sedert meer dan drie eeuwen heerste Nederland over de volkeren van de Indonesische archipel, ook al had het Nederlandse gezag zich tot ver in de negentiende eeuw grotendeels tot het hoofdeiland Java beperkt. Eerst in de laatste decennia voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was er van de zijde van de Indonesische bevolking sprake van een duidelijk streven naar politieke en economische gelijkstelling. Van Nederlandse zijde werden evenwel weinig meer dan enkele geringe concessies zonder veel werkelijke inhoud gedaan. De Indische maatschappij bleef een blanke maatschappij; de ontevredenheid onder leidende Indonesiërs groeide. Ook in de periode na mei 1940 veranderde er weinig. Wat halfhartige pogingen om de Indonesiërs positiever te stemmen mislukten grotendeels; de verhoudingen werden eer slechter dan beter. Onmiddellijk na ontvangst van het nieuws over de Japanse aanval op Pearl Harbor had de Nederlandse regering in Londen Japan de oorlog verklaard. Zo werd ook Nederlands-Indië in de strijd tegen Japan betrokken. Nederlandse schepen en vliegtuigen verleenden van meet af aan actieve steun aan de geallieerden. Ruim een maand speelde de strijd zich nog af buiten Nederlands-Indisch gebied.

De Indonesische archipel als geheel was vanzelfsprekend onverdedigbaar. Men had de troepen verdeeld over een aantal strategische en economisch belangrijke punten: grotendeels havenplaatsen, vliegvelden, oliegebieden. Op 11 januari 1942 begon een reeks Japanse landingen op verschillende eilanden: Tarakan, Celebes, Borneo, Ambon, Sumatra, Bali, Timor. De strijd duurde overal maar kort; de voornaamste opdracht van de troepen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger bestond uit het vernielen van olie-raffinaderijen en -voorraden en het onbruikbaar maken van havens en vliegvelden.

Eind februari naderden de Japanners Java. In de Javazee trok schout-bij-nacht Doorman met een eskader Nederlandse, Engelse, Amerikaanse en Australische schepen een machtige Japanse invasievloot van eenenveertig transportschepen onder bescherming van vier kruisers en veertien torpedobootjagers tegemoet. Doorman had vijf kruisers en negen torpedobootjagers, maar geen luchtverkenning, zoals de Japanners. Na enkele uren was de strijd in feite beslecht. Op 1 maart waren van Doormans vloot nog slechts vier Amerikaanse torpedobootjagers over, die naar Australië ontkwamen.

Op Java duurde de strijd eveneens maar kort. De eerste landingen vonden plaats in de nacht van 28 februari op 1 maart. Op 8 maart tekende generaal Ter Poorten de capitulatie.

A.H.P.

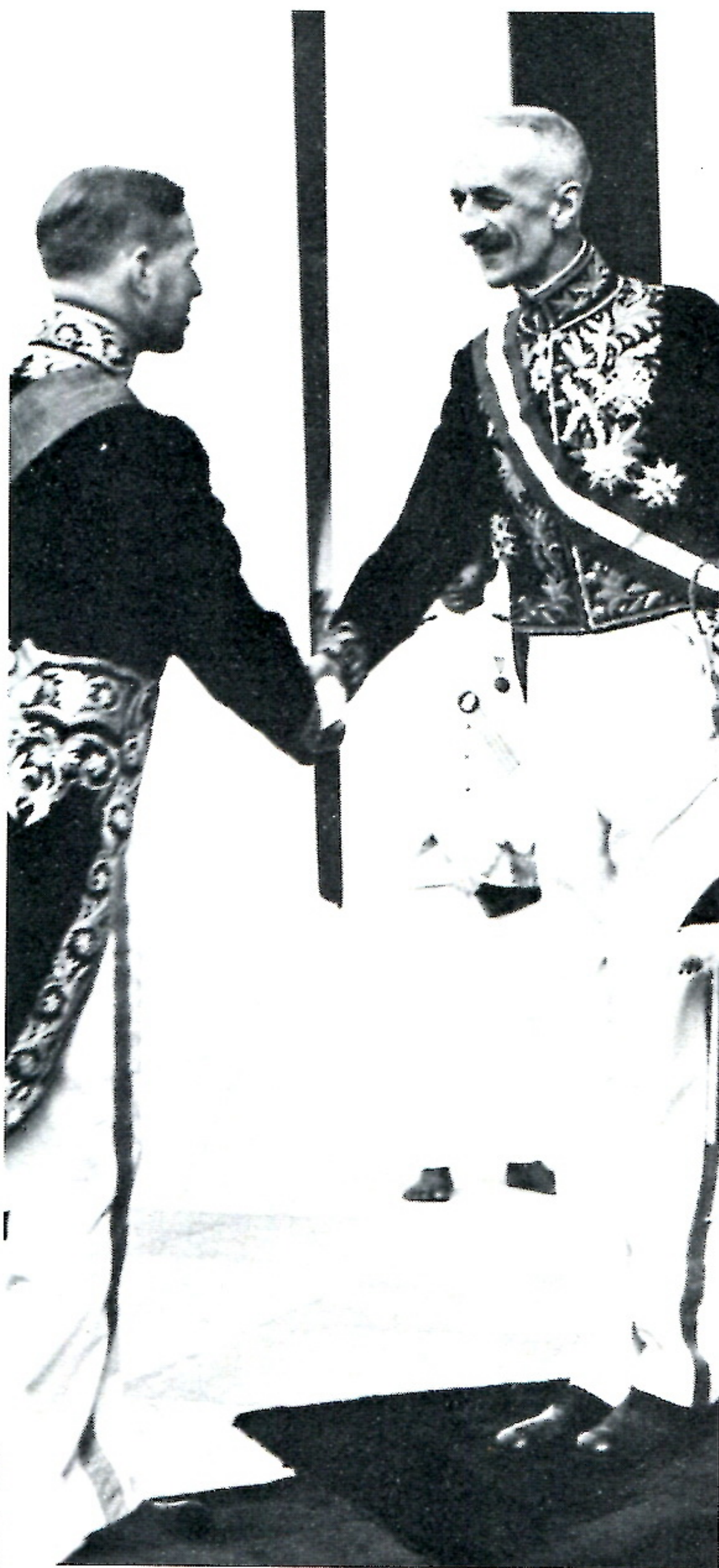
DE VOORGESCHIEDENIS
VAN NEDERLANDS-INDIË
(1930—1940)

INDIË OF INDONESIA

DRS. R. DE BRUIN

De Indonesische archipel bestaat uit de grote eilanden Java, Sumatra, Borneo, Celebes en Nieuw-Guinea, omgeven door talloze eilandjes en eilandengroepjes. Java, dat in 1930 ruim veertig miljoen inwoners telde, was in zijn ontwikkeling al veel verder dan de andere eilanden. Het is daarom niet te verwonderen dat op dit hoofdeiland de zetel van de Nederlands-Indische regering was gevestigd en dat deze altijd het meest rekening hield met de belangen van Java. De andere eilanden, die toen samen een bevolking van slechts vijftientig miljoen hadden, werden zelfs als Buitengewesten aangeduid. Java was verdeeld in drie provincies, elk onder een gouverneur, een Nederlander, die werd bijgestaan door een sinds 1937 langs getrapte verkiezingen samengestelde provinciale raad. De Vorstenlanden op Midden-Java stonden onder een inheemse vorst, die naast zich een Nederlandse hoge functionaris had, belast met het geven van aanwijzingen in bestuursaangelegenheden. De provincies werden onderverdeeld in residenties met een Nederlandse resident aan het hoofd en deze omvatten weer regentschappen onder een inheemse regent. Naast deze stond een Nederlandse bestuursambtenaar. Verder waren er stadsgemeenten met in hoofdzaak Nederlandse burgemeesters, bijgestaan door een gemeenteraad. Bij de verkiezingen hiervoor moest elke bevolkingsgroep haar eigen vertegenwoordigers kiezen. Ook de regent had naast zich een regentschapsraad, die in hoofdzaak uit inheemsen bestond. De Buitengewesten waren evenzo verdeeld in indirect bestuurd gebied (onder een inheemse vorst, bijvoorbeeld een sultan, die weer een Nederlandse functionaris naast zich had; in Pontianak onder andere) en rechtstreeks bestuurde gouvernementen. Dit waren er drie: Sumatra, Borneo en de Grote Oost (Celebes, de Molukken en Nieuw-Guinea). Ze waren ook onderverdeeld in residenties met een Nederlandse resident. Naast de stadsgemeenten met een Nederlandse burgemeester en een gemeenteraad, had men inheemse groepsgemeenschappen, bestuurd door een Nederlandse controleur die adviezen kreeg van een in hoofdzaak inheemse raad.

Op het hoogste niveau stond de door de Kroon benoemde gouverneur-generaal, die Nederlander moest zijn en die verantwoording schuldig was aan de Nederlandse minister van koloniën. Van advies diende hem de Raad van Indië. Hij werd bijgestaan door ver-

In 1936 volgde jhr. mr. Tjarda van Starkenborgh-Stachouwer (links) mr. de Jonge op als gouverneur-generaal van Indië.

Rechterpagina: in de Volksraad streden de inheemse partijen voor een gelijkwaardiger verhouding tussen Nederland en Indië.

schillende departementen van algemeen bestuur, waarvan de directeurs door hem werden benoemd en ontslagen.

Sinds 1917 bestond daarnaast de Volksraad, die door hem gehoord werd om inzicht te krijgen in de wensen van de Indische burgerij. De voorzitter ervan werd op voordracht van de G.G. door de koningin, maar in feite door

de minister van koloniën benoemd. Het college bestond uit 30 inlanders, 25 Nederlanders en 5 uitheemse onderdanen, niet-Nederlanders. Van deze 60 leden werden er 22 benoemd, de overigen werden gekozen. Financieel was Nederlands-Indië sinds 1925 gescheiden van de Nederlandse schatkist. Het had zijn eigen schulden en vorderingen, geldmiddelen en eigendommen. Maar terwijl in Indië de tendens heerste om verschillende zaken zelf af te doen, was er een tegenstroom die alles zoveel mogelijk vanuit Nederland geregeld wenste. Deze werd bevorderd door de technische ontwikkelingen op communicatiegebied. Bijna op dezelfde dag kon een telegram uit Nederland in Indië ontvangen worden, ook radiogrammen waren mogelijk. Dientengevolge was de afstand zo kort geworden, dat een rechtstreekse besturing van bedrijven en administraties vanuit Nederland mogelijk werd. De verhoudingen werden daarbij zakelijker, het persoonlijk contact begon schaars te worden. In Indië voelde men het in toenemende mate alsof men door Nederland 'gedaan' werd. Met weinig inzicht in Indische aangelegenheden werden in belangrijke kwesties Nederlandse oplossingen opgelegd. Als men daarbij in aanmerking neemt dat door het westers onderwijs steeds meer mensen in Indië dezelfde trap van ontwikkeling bereikten als het Nederlandse volk, dan is het wel duidelijk dat een conflict niet kon uitblijven. Het onderlinge wantrouwen tussen Nederlanders en Indonesiërs groeide. Doorvoering van verscheidene Nederlandse plannen en afwijzing van Indonesische voorstellen deden de nationalisten in Indië twijfelen aan de werkelijke bedoelingen van Nederland. Aan de andere kant werden Indonesische uitingen van onbehagen en van drang naar meer zelfstandigheid in eigen huis gezien als voorbarige, gevaarlijke pogingen om de onafhankelijkheid te verkrijgen, als een wens tot verbreking van de banden met Nederland.

Economisch is de periode die hier behandeld wordt, beheerst geweest door de wereldcrisis die in 1929 met de beurskrach in New York begon. Indië had zich door de Europese cultuurondernemingen toegelegd op de productie van onder andere koffie, thee en rubber voor de wereldmarkt. Toen deze produkten door de crisis sterk in prijs daalden, brak een moeilijke tijd aan voor Indië. Het Nederlandse ondernemersbelang eiste een bevoorziening van de eigen groep ten koste van de inheemse exportlandbouw. De bevolkings-

rubber werd met een speciaal uitvoerrecht extra belast. De rubberboer vergrootte daarop de tap om de inkomsten op peil te houden. De bevolkingsrubber groeide tegen de verdrukking in en in 1937, toen de crisis voorbij was, bleek hij haar doorstaan te hebben, ondanks de beperkende maatregelen van de regering. Toch was de verarming van de bevolking sterk toegenomen. Enorm was de verkoop van land aan geldschietters. Een nieuwe groep landbezitters ontstond, die anderen hun grond lieten bewerken, terwijl vele boeren zelf landloze paupers werden. Ook werd de te verwachten oogst voor verscheidene jaren verpand. Migratie naar de Buitengewesten werd op Java van regerings-

rechtigheid voor de wet werd voor hen noodzakelijk, terwijl de Japanner al dezelfde rechten had als de westerling. Hiertoe moest men een aanvraag tot gelijkstelling indienen, een procedure die veel tijd vergde. Pas als men gelijkgesteld was, kon men als Indonesiër, Chinees of Arabier een naamloze vennootschap oprichten en dergelijke. Hier blijkt dus dat de economische politiek van de Nederlands-Indische regering dualistisch was: eensdeels de zorg voor de volkswelvaart, anderdeels behartiging en bescherming van de belangen van de westerse ondernemer. Het is daarom niet te verwonderen dat vooruitstrevende Indonesiërs door coöperaties de economische ontwikkeling van hun volk

afhankelijkheid van de regering. Zijn onderwijs stelde zich wel open voor de meest moderne westerse cultuuruitingen, maar enkel om hiermee de eigen beschaving aan te vullen en te verrijken.

Deze beweging werd zo populair, dat er een herziening van het openbaar onderwijs nodig werd om te voorkomen dat *Taman Siswa* de hele sfeer zou beheersen. Op 1 oktober 1932 kwam de toezichtordonnantie op het particuliere ongesubsidieerde onderwijs af. Vergunning om onderwijs te geven kon worden geweigerd op het vermoeden dat dit gevaar voor de openbare orde zou opleveren. Dewantara nam het initiatief tot het algemeen verzet tegen deze maatregel in de Indo-

Fotoarchief Spaarnestad

wege sterk gestimuleerd. Door de nood gedwongen verhuisden zo hele dorpen om op Sumatra of Borneo in het traditionele verband een nieuw bestaan op te bouwen. De inlandse economie, die tot dan toe bijna uitsluitend dreef op de landbouw, zocht naar nieuwe middelen van bestaan. Zo ontstonden, vooral op Java, talrijke kleine bedrijven, meest op het gebied van nijverheid en transport. Toen de Twentse textiel op de Indische markt door Japan werd weggeconcurrerd, bevorderde de Indische regering, door het geven van voorlichting inzake het fabricageproces, de inheemse textielnijverheid. In deze jaren knoopten inheemse kooplieden relaties aan met Japanse handelshuizen. Gelijke-

trachtten te stimuleren. Hierbij moet speciaal vermeld worden de Indonesische Studieclub van dokter Soetomo te Surabaya (Oost-Java), die sinds 1924 werkzaam was. De in 1929 door haar opgerichte *Bank Nasional Indonesia*, die thans nog bestaat, werd zelfs bij progressieve Nederlanders gevreesd omdat de Indonesiërs te snel economisch minder afhankelijk dreigden te worden. Op 16 oktober 1930 werd de Studieclub een semipolitieke partij, die zich ook op het gebied van de vakbeweging bewoog. Het onderwijsinstituut *Taman Siswa* (letterlijk: leerlingen-tuin), op 3 juli 1922 door de in Nederland opgeleide Ki Hadjar Dewantara opgericht, streefde ook naar een mindere mate van

nesische samenleving. De regering zwichtte er voor en stelde de ordonnantie tijdelijk buiten werking.

Nog was dit rumoer niet verstomd of de gemeederen in Indië kwamen opnieuw in beweging door de muiterij op de kruiser 'De Zeven Provinciën'. Deze actie van ontevreden over hun salarisvermindering werd door de Indonesische pers afgekeurd en stond in geen enkel opzicht in verband met de nationale beweging. De Europese pers echter verklaarde 'rood' en inlands voor synoniem. Men herinnerde zich de communistische opstanden van 1926 op West-Java en Sumatra's westkust. Strengere maatregelen moesten nu, net als toen, de Neder-

landse ingezetenen het gevoel geven van orde en rust. Soekarno, gewezen leider van de sedert 29 december 1929 lamgelegde *Partai Nasional Indonesia* (PNI), had zich, na zijn ontslag in december 1931 uit de gevangenis, op 1 augustus 1932 aangesloten bij de *Partai Indonesia* (*Partindo*), een voortzetting van de PNI. Hij had eerst vergeefs gepoogd Soetan Sjahrir en de inmiddels uit Nederland teruggekeerde drs. Mohammad Hatta, leiders van de zogenaamde Nieuwe PNI, te bewegen tot een fusie met de Partindo. Sinds hun oprichting hadden beide partijen felle agitatie gevoerd tegen het kapitalisme en imperialisme, daarbij niet zonder succes de massa mobiliserend. Daarom was het lidmaatschap

als verblijfplaats aangewezen. De Indonesische beweging leek lam geslagen. Maar in 1935 sloot men zich aaneen onder het vaandel van de Groot-Indonesische Partij, de *Parindra*. Haar leider was de eerder vermelde dokter Soetomo. Parlementaire actie werd haar dekmantel, maar ondergronds werkte ze aan een staat in de staat. In 1936 kwam in de Volksraad de wens naar voren van de nog getolereerde inheemse partijen om tot een meer gelijkwaardige verhouding met Nederland te komen. In de petitie-Soetardjo werd de Volksraad verzocht zich te wenden tot het Opperbestuur en de Staten-Generaal om een conferentie van vertegenwoordigers van Nederland en Nederlands-Indië bijeen te

het verbond van Indonesische politieke partijen, de *GAPI*, gevormd. Ze nam de petitie-Soetardjo over en op het Indonesisch Volkscongres eind 1939 werd haar werkprogramma aanvaard: instelling van een volwaardig Indonesisch parlement, het rood-wit als eenheidsvlag, de *bahasa Indonesia* als eenheidstaal en het *Indonesia Raja* als eenheidslied. Van een verwezenlijking van dit programma zou echter voorlopig niets komen. Begin 1939 werd door de koningin de nieuwe voorzitter van de Volksraad benoemd. Jhr. van Starkenborgh, de G.G., had drie personen voorgedragen, van wie de eerste twee vooraanstaande Indonesiërs waren. De keuze viel, tot spijt van de *GAPI*, op de laatst gekandi-

DE SCHEIDING

Na het avondeten werd de toon wat gemoedelijker. Lida vertelde op de voor mij zo ongewone, slepende manier van haar baan in het hospitaal. Ik vroeg haar waarom ze niet in een Europees ziekenhuis te werk gesteld was. Zij wisselde een blik met Oeroeng en Abdullah, die ik niet begreep. 'Zij spreekt nu goed Maleis', zei Oeroeng, 'en zij leert Javaans.' 'Om Oeroeng te helpen, als hij onder de bevolking gaat werken —', vulde Lida aan, zonder haar ogen van haar pleegzoon af te wenden. — 'Later — zal dat nodig zijn', zei Oeroeng, met een zweem van een glimlach in zijn ogen. 'Je gaat in gouvernementsdienst, hè', vroeg ik, niet zozeer omdat ik een bevestigend antwoord wilde horen, als om het gesprek weer in banen te leiden, die ik volgen kon. Abdullah, die katjang zat te pellen, hief met een ruk zijn hoofd op. 'Nee, ik ga niet in gouvernementsdienst', antwoordde Oeroeng. 'Maar je krijgt een toelage — of niet?', bracht ik in het midden. 'Zij betaalt mijn studie', zei Oeroeng, met een zijdelingse hoofdbeweging in Lida's richting.

Ik keek van de een naar de ander. De insecten vlogen ritselend en snorrend rondom de lamp. De oude man, die trouwens tot nog toe weinig gezegd had, schommelde zwijgend heen en weer in zijn stoel. Lida peuterde aan een bamboesplinter van de tafelrand. Maar Oeroeng en Abdullah beantwoordden mijn blik. Ik had plotseling het gevoel, als was dit een moment, waarop zij lang gewacht hadden. Zij wilden de kaarten openleggen voor een tegenstander. Ik was voor hen op dat ogenblik het symbool, de personificatie van iets waartegen zij zich met inzet van hun hele persoonlijkheid gekeerd hadden. Ik dwong mezelf om het besef van de werkelijkheid, dat me in deze stille achter-

galerij dreigde te ontglippen, vast te houden. 'Wat bedoel je?', vroeg ik aan Oeroeng. 'Dat ik mijn hand niet wil ophouden bij het Nederlandse gouvernement', antwoordde hij effen. 'Ik heb jullie hulp niet nodig.' — 'Jullie?', zei ik, terwijl het bloed me naar het hoofd steeg, want nu drong de betekenis van zijn woorden tot me door. 'Je houdt wel je hand op bij Lida.' — 'Lida denkt zoals wij', zei Oeroeng trots. Van het een kwam het ander en er ontstond zich een debat, waarin ik me tot een verdedigende houding moest bepalen, omdat de materie me vreemd was. Ik wist weinig of niets van de nationalistische stromingen, van de wilde scholen, van het gisticsproces dat zich in bepaalde lagen van de inlandse maatschappij voltrok. Ik luisterde zwijgend naar de stortvloed van beschuldigingen en verwijten, die Oeroeng en Abdullah, nu pas werkelijk in vuur en vlam, richtten tegen het gouvernement, tegen de Nederlanders, tegen de blanken in het algemeen. Ik geloofde dat veel van hun beweringen slecht gefundeerd of onrechtvaardig waren, maar ik beschikte niet over de argumenten om ze te weerleggen. Mijn verbazing steeg met de minuut, want Oeroeng bleek in het nieuwe milieu van progressieve studenten en jonge agitators tot een redenaar uitgegroeid te zijn. 'De *dessaman*, het gewone volk, is met opzet stom gehouden', zei hij fel, terwijl hij mij, over de tafel leunend, strak aankeek. 'Jullie hadden er belang bij om de mensen te beletten zich te ontwikkelen. Maar dat is nu voorbij. Daar zullen wij voor zorgen. Ze hebben geen wajangpoppen nodig en geen gamelan en geen bijgeloof en geen doekoens — we leven niet meer in het Rijk van Mataram, en Java hoeft niet te lijken op een prentje van een ansichtkaart voor toeristen. Wat moeten we met al die ballast? De Boroboedoer is ook maar een hoop oude stenen. Laten ze ons fabrieken geven, en

oorlogsschepen, moderne klinieken en scholen, en zeggenschap over onze eigen zaken..'. Terwijl Oeroeng zo zat te betogen en met bewegingen van zijn gebalde linkervuist zijn woorden nog beklemtoonde, zag ik rondom mij de starende gezichten van de anderen, zoals in een droom. In een schemerige hoek van de achtergalerij, buiten de lichtkring van de lamp, fluisterden Abdullah's nichtjes met elkaar. De oude man knikte telkens nadrukkelijk, goedkeurend met het hoofd. Abdullah ging steeds door met katjang pellen, maar als hij opkeek, zag ik zijn ogen donker fonkelen achter zijn brilleglazen. Lida zei van tijd tot tijd: 'Ja — ja.' Zij had de bamboesplinter losgekregen en was nu bezig die met haar nagel in dunne vezels te splijten. Zij keek mij niet éénmaal aan. Ik voelde, dat zij zich heimelijk voor mij schaamde, dat zij er zich in de diepte van haar wezen misschien ook wel van bewust was, dat dit nieuwe ideaal de laatste noodsprong was van haar eenzaam, kinderlijk hart. Medelijden met haar benauwde mij bijna. Had ik al deze dingen toen scherper voor mezelf kunnen formuleren, dan was misschien veel anders gelopen. Ik zat tegenover Oeroeng en Abdullah met het gevoel, alsof ik een rol speelde in een boze droom. Deze gewaarwording van irrealiteit bleef, ook later, toen ik in een voor mij klaargemaakte kamer ging slapen. Door de wijdopen ramen zag ik het gefonkel van sterren achter de takken van de waringinboom. Rondom waren de talloze, vertrouwde geluiden van de Indische nacht. Maar op de een of andere wijze scheen ik buitengesloten. In de aangrenzende kamer hoorde ik Oeroeng en Abdullah gedempt praten. De scheiding tussen hun wereld en de mijne was volkomen.

(Uit 'Oeroeng' van Hella S. Haasse — Em. Querido, Amsterdam, 1961)

ervan op 27 juni 1933 voor landsdienaren verboden verklaard. Op 1 augustus 1933 werd Soekarno gearresteerd. Op 25 februari 1934 volgden Hatta, Sjahrir en andere leiders. Ze werden naar Boven Digoel op Nieuw-Guinea verbannen, ver verwijderd dus van de beschaafde wereld. Daar ontmoetten zij de verbannen opstandelingen van 1926. In 1935 werden Hatta en Sjahrir naar Banda in de Molukken gebracht. Soekarno kreeg eerst Flores en later Benkoelen op Zuid-Sumatra

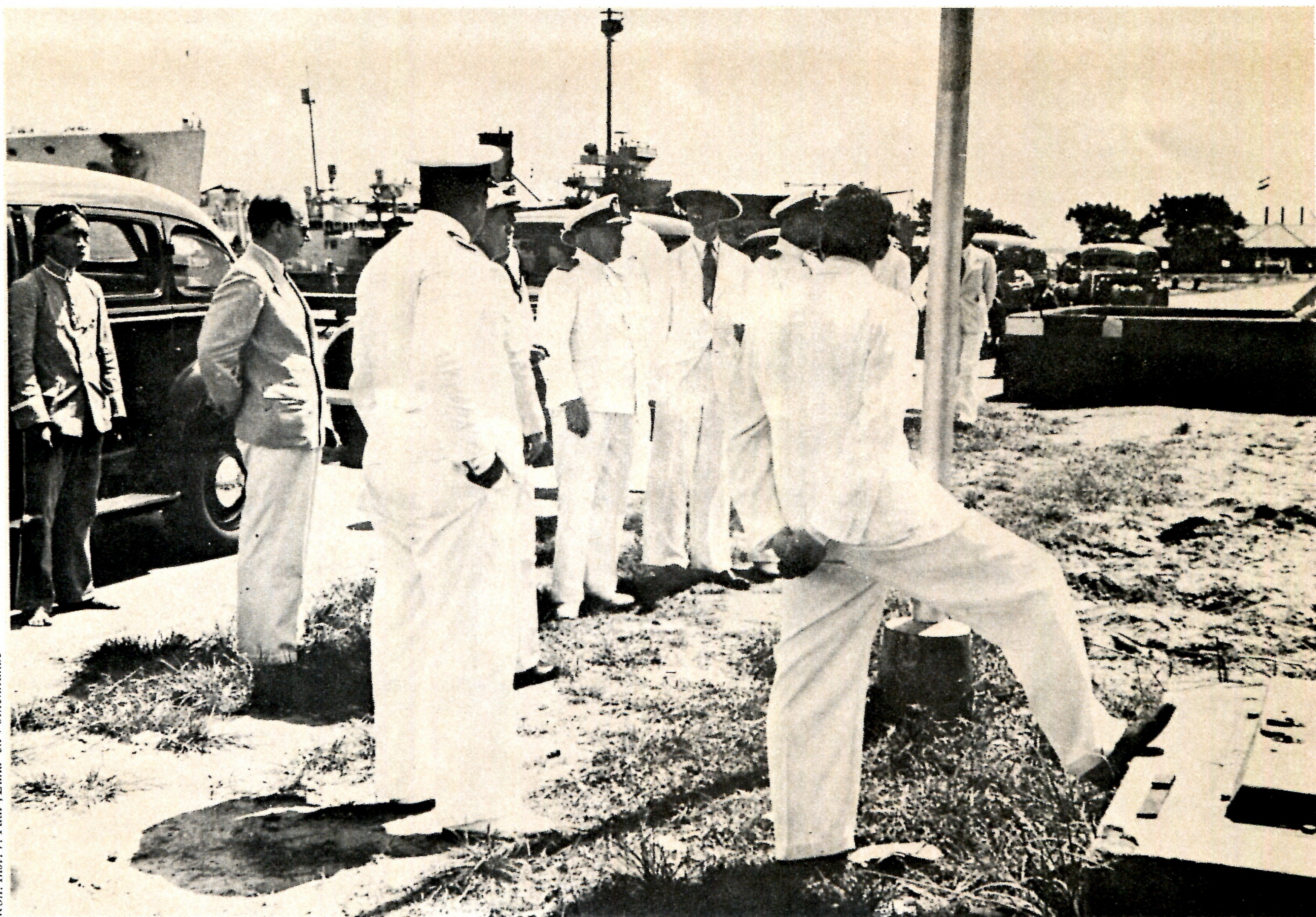
roepen teneinde op voet van gelijkgerechtigdheid een plan op te stellen voor een geleidelijke hervorming van het bestuur in Indië. Het voorstel werd met 26 tegen 20 stemmen aangenomen. Maar minister-president Colijn zag in deze actie niet de wil van vijftien miljoen inlanders. Ook de meeste kamerleden waren tegen de petitie gekant. Op 16 november 1938 kwam dan ook een koninklijk besluit af waarbij de petitie werd afgewezen. In 1939 werd op initiatief van de *Parindra*

deerde, mr. J. A. Jonkman, een Nederlander. Soetardjo verzochtte in april 1940: 'De democratische landen beschuldigen de dictaturen van hebzucht en negatie van het bestaansrecht der zwakke staten. Maar hoe gedragen de democratische landen zelf zich tegenover de zwakke volkeren in Azië? Respecteren zij het bestaansrecht dezer volkeren? In eigen huis zijn ze democratisch, maar als ze over een ander te beschikken hebben, worden ook zij autocratisch en dictatoriaal..'.

DE SOOS EN DE DESSA

DRS. R. DE BRUIN

Kon. Inst. v. Taal, Land- en Volkenkunde

10 mei 1940! Er ging een schok door de Nederlanders in Indië: de Duitsers waren Holland binnengevallen, de verbindingen werden verbroken. Machteloze woede en grote verslagenheid volgden. Wie in het oude land was geboren en getogen, zag met één klap het contact verbroken. Maar ook zij die Nederland slechts kenden uit boeken of van een enkel jaar verlof, voelden dat er iets verloren was gegaan. Men wilde iets doen: geld inzamelen om Spitfires en bommenwerpers te kopen. Mr. H. J. Spit, vice-president van de Raad van Indië, vond dat het geld beter aan de Indische defensie besteed kon worden. Prompt fulmineerde een krant: *Fire (ontsla) Spit!*

Om zich op de hoogte te stellen van de politieke verwikkelingen in Indië bezochten de ministers Van Kleffens — met tropenhelm — en Welter het land in 1941.

Reeds op de eerste oorlogsdag waren alle Duitsers en NSB'ers geïnterneerd. Vooral met de laatsten nam men geen enkel risico want het gonsde van geruchten over de verradersrol van de NSB in Nederland. Toch waren de Indische nationaal-socialisten geen zuivere fascist. Onder vele Indo-europeanen heerste ontzettende ontevredenheid door de crisis en de inschakeling van goedkopere inheemse arbeidskrachten. Als gemengdbloedige kon men geen lid worden van

de zuiver-Hollandse 'Vaderlandse Club'. In het 'Indo-europees Verbond' was men met Indische mensen onder elkaar, maar bij de NSB in Indië werden de Indo-europeanen als werkelijke medestrijders voor 'Neerlands' belangen geaccepteerd naast de *pur-sangs*. Hier vonden zij eenzelfde streven naar een krachtige regering. Een hoogtepunt voor de Indische NSB was het bezoek aan Indië van Mussert in 1935. Ondanks vele kritische geluiden werd de algemeen leider in elke stad die hij bezocht uiterst hartelijk ontvangen. Mussert betreurde het grote aantal Indo-europeanen onder zijn aanhangers in Indië; hij kon dit niet goed rijmen met zijn meer arisch gerichte visie. Maar de harde guldens,

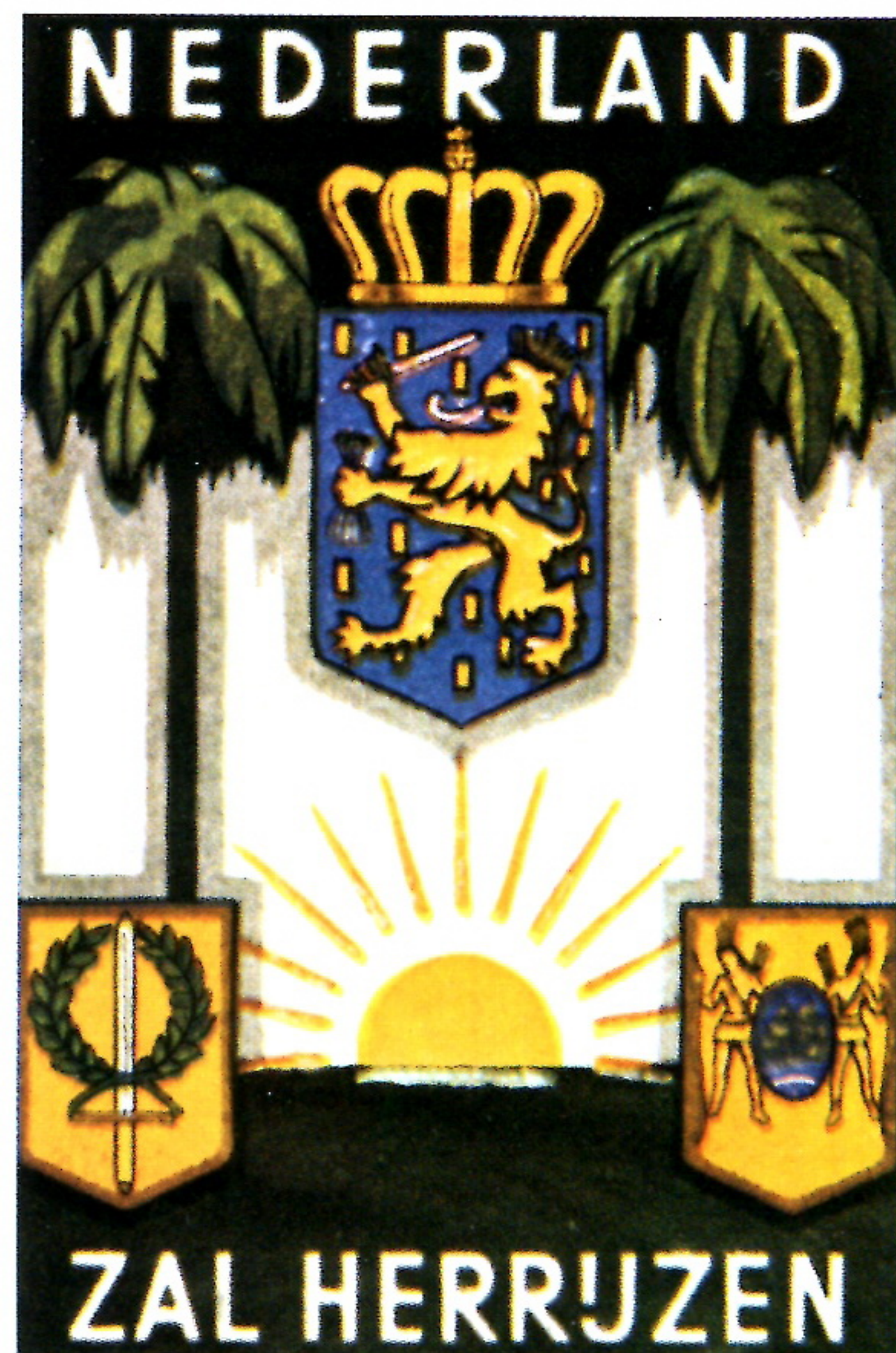

die in grote hoeveelheden vanuit Indië in de kas van de beweging in Nederland rolden, waren blank genoeg. Toen het de ambtenaren, evenals in Nederland, door de regering verboden werd lid te zijn van de NSB, keerden vele Indische Nederlanders de beweging de rug toe. Op 10 mei 1940 telde de NSB in Indië nog slechts enkele honderden leden. Alles wat Duits was, werd verboden. Het Duits werd van de lesroosters geschrapt, Duitse films, Duitse muziek en Duitse woorden zag noch hoorde men meer. Wel was het hatelijk dat de BBC voor uitzendingen naar de bezette gebieden als herkenningmelodie uitgerekend de beginklanken van de vijfde symfonie van Beethoven gebruikte en dat Wilhelmus van Nassouwe van Duytsen bloed was. In deze sfeer was het begrijpelijk dat bij de interneringen van Duitsers grove fouten werden gemaakt. Duits-joodse vluchtelingen, aan het Hitlerregime ontsnapt, werden op één lijn gesteld met nazi's en ook gepensioneerde Duitse KNIL-militairen raakten achter prikkeldraad. Een uiterst strenge bewaking, ruwe behandeling en onvoldoende kampvoorzieningen moesten deze geïnterneerden blijkbaar duidelijk maken hoezeer men het Duitsland kwalijk nam Nederland te zijn binnengevallen. Eerst na persoonlijk ingrijpen van de gouverneur-generaal kwam er in de hachelijke situatie enige verbetering. Wanneer van Indonesische kant blijk werd gegeven van medeleven met de Nederlandse zaak, werd dit zeer op prijs gesteld. Zorgvuldig maakte men zelfs melding van antifascistische uitingen van ballingen als Hatta en Sjahrir, die men als pro-Nederlands uitlegde. De voorzitter van de Volksraad, mr. J. A. Jonkman, wilde een vereniging van Indische burgers oprichten ter versterking van het burgerfront; hij wenste grotere zelfstandigheid van Indië op basis van een Indisch burgerschap voor de bovenlaag van de Indische samenleving. Dit plan werd zowel door de Nederlanders als door de Indonesiërs koel ontvangen. Na 10 mei 1940 werden openbare politieke vergaderingen verboden, maar de strijd voor de Indonesische belangen ging verder. In de Volksraad kwam de Indonesische wens naar voren de term 'inlander' te vervangen door 'Indonesiër' en 'Nederlands-Indië' door 'Indonesia'. Tegen dit laatste had de Nederlands-Indische regering ernstig bezwaar. Ook verzetten zij zich tegen de instelling van een rijksraad en tegen de uitbreiding van de bevoegdheden van de Volksraad, waaraan de departementshoofden dan verantwoording schuldig zouden zijn. Wel werd op 14 september 1940 de Commissie tot bestudering van staatsrechtelijke hervormingen ingesteld, met als voorzitter dr. F. H. Visman. De Indonesische nationalistenvonden dit evenwel een afleidingsmanoeuvre. Van de andere kant wekten hun bezoeken aan leden van de Japanse economische delegatie sinds medio 1940 achterdocht bij de Nederlanders. Op 6 januari 1941 sloeg de politie toe: arrestatie van dr. E. F. E. Douwes Dekker, de anti-Nederlandse voorvechter van de Indonesische vrijheid, wiens gezagsvijandig rapport werd gevonden in de woning van het Indonesisch Volksraadlid M. H. Thamrin. Deze laatste kreeg huisarrest, maar stierf vijf dagen daarna. Het

rumoer om dit sterfgeval was nauwelijks bedaard of de inheemse militie vroeg de aandacht. De nationalistenvensten een blijvend en omvangrijk instituut voor de nationale verdediging. Het regeringsvoorstel ging slechts over vijf à zesduizend man en dan nog alleen gedurende de internationale spanningen van die tijd. De leider van de Groot-Indonesische Partij (*Parindra*) in de Volksraad, R. Soekardjo Wirjopranoto, dreigde met een boycot, indien dit plan werd aangenomen. De Nederlanders noemden zijn houding politieke chantage. Op 11 juli 1941 werd het ontwerp aanvaard. De Indonesische partijen richtten toen een Indonesische volksraad op, een buitenparlementaire actie voor

een volwaardige volksvertegenwoordiging. Toen de regering met straffe maatregelen dreigde, volgde een boycot van de vergaderingen van de Volksraad door de *Parindra*-leider. Weliswaar werd die na korte tijd beëindigd, maar dat was slechts om arrestatie te ontlopen.

Terwijl deze politieke verwickelingen de gemeederen bezighielden, brachten in april/mei 1941 de Nederlandse ministers van buitenlandse zaken en van koloniën, mr. E. N. van Kleffens en mr. Ch. J. I. M. Welter, een bezoek aan Indië. Ze stelden zich persoonlijk op de hoogte van de situatie, maar verder bleef het bij menige toast met de Nederlanders. Van oprechte toe-

DUS 'T IS BEGONNEN

9 februari 1942
(...)

Hier rende ik weer naar de slaapkamer; er kwamen vliegtuigen vlak over 't huis en we hoorden mitrailleurgeknetter. Of was 't een luchtgevecht?

Goddank, vijf voor drie all clear. 't Is ongelooflijk wat dan van je afvalt. Dus 't is begonnen, ook hier (...)

's Middags om half zes in Toko de Zon renden plots kerels rond met sinistere fluitjes: luchtalarm. 'n Kleine paniek tussen de winkelende dames, die allemaal gedacht hadden: 's middags is 't veilig! De meesten gingen in de schuilkelder voor 't personeel, maar ik vond dat zo'n griezelig en donker hol, waar zoveel mensen ingingen, dat ik er niet toe kon besluiten en aarzelend bij de ingang bleef staan. De kinderen riepen: 'Kom nou mam!', maar gelukkig kwamen daar bekenden aan en met hen mee liep ik naar buiten en schilde tenslotte in een garage, waarschi-

lijk helemaal geen gunstige dekking! Na een half uur kwam een L.B.D.-man zeggen: 't Was geen alarm, een sirene had contact gemaakt!' Tableau!

16 februari

Zwarte dag in de historie van de Pacific-oorlog. Singapore gevallen. Palembang gevallen. Dit laatste na een strijd van 24 uur. Nu zal 't om Java gaan. Ik ben zenuwachtig en ik wou dat ik niet zo'n levendige fantasie had. Lou is nog in Batavia, ik moet er niet aan denken dat ik alleen zal zijn.

Lou stelde me vandaag voor de keus: blijven of nu weggaan.

Ik heb het vaste gevoel dat ik blijven moet. De kinderen spelen 'nieuwsberichten'. Ted: 'Hier is de Nirom met het laatste nieuws.' Dan leest hij een stukje somber nieuws ginnegappend voor. (...)

Ze zijn zo zorgeloos, dat geeft mij moed. (Uit het dagboek van een Nederlandse vrouw; afgestaan door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam)

nadering tot de Indonesische nationalisten was totaal geen sprake en toezeggingen bleven uit. Op 24 september 1941 betuigde Nederland adhesie met het *Atlantic Charter*. Dit was voor enkele Indonesische Volksraad-leden aanleiding de regering te vragen welke consequenties dit had voor Indië. Het handvest sprak immers onder meer van het respecteren van het recht van alle volken om een eigen regeringsvorm te kiezen. Het antwoord van de regering was dat er van een herziening van het beleid ten aanzien van het Indonesische volk geen sprake was. In een dergelijke gespannen politieke sfeer ging Indië de oorlog tegemoet.

Toch werkte de inheemse bevolking mee aan

Links en rechts: de Nederlanders in Indië voelden zich na de capitulatie van hun vaderland op 15 mei 1940 zo met het lot van hun landgenoten begaan, dat allerlei fondsen werden gesticht, die bijvoorbeeld door middel van zegelverkoop geld inzamelden voor wapens, vooral Spitfires,

Uiterst links: om iedereen er voortdurend aan te herinneren dat spionnen en verraders meestal niet slapen, ging men over tot het uitgeven van waarschuwende zegels.

Rechtsonder: toen na de inval van de Duitsers in Nederland bekend werd welke rol de NSB speelde, kreeg deze organisatie in Indië het hard te verduren. Alle leden werden onmiddellijk geïnterneerd en hun borden werden van kringhuizen verwijderd.

de oorlogsvoorbereiding onder de Staatsmobilisatieraad, die in 1936 al was ingesteld. Deze organiseerde de luchtbescherming, de voedsel-, personeels- en materiaalvoorziening en de evacuatie van bevolking en bedrijven. Sinds 10 mei 1940 waren alle Nederlandse onderdanen in Indië, zowel mannen als vrouwen van 16 tot 60 jaar, onderworpen aan burgerdienstplicht. Slechts de religieuzen en zij die al bij de strijdkrachten dienden, waren ervan vrijgesteld. De burgerdienstplichtigen werden ingeschakeld bij allerlei niet-militaire taken in oorlogstijd, zoals de luchtbescherming. Omdat de meeste Nederlanders dienstplichtig waren, dreigden vele bedrijven zonder deskundige arbeidskrachten te raken. Daarom werden er enige tot vitaal bedrijf verklaard. Een deel van het personeel vormde dan een zogenaamde noodformatie, waarvan niemand in militaire dienst kwam. Uit dit personeel werden onder meer vernielingskorpsen samengesteld, die het bedrijf onklaar zouden maken bij de nadering van de vijand. De vrouwen werden ingeschakeld door de Commissie voor de Organisatie van Vrouwenarbeid in Mobilisatietijd (COVIM). Ook de jeugd moest weerbaar worden gemaakt. Als eerste stap daartoe werd op 3 juni 1940 de Oranje Jeugdgroep in Bandung geïnstalleerd. Later werden op deze wijze ook middelbare scholieren in andere steden gemobiliseerd. Bij het uitbreken van de Pacific-oorlog waren deze groepen echter nog niet gereed voor hun taak.

Het dreigende gevaar kwam al op 18 mei 1940 dichterbij, toen de Japanse consul-generaal in Batavia zijn condoleances aan-

bood in verband met de afschuwelijke gebeurtenissen in Nederland. Hij liet die echter vergezeld gaan van ernstige dreigementen. Twee dagen later ontving de Nederlandse gezant in Tokyo een nota waarin Japan garanties vroeg voor de levering van bepaalde grondstoffen door Indië. Op de achtentwintigste eiste Tokyo onmiddellijke onderhandelingen in Batavia als voortzetting van de besprekingen die sinds februari 1940 in Den Haag hadden plaatsgevonden. Op 19 september 1940 begon de Japanse minister van handel en industrie, I. Kobayashi, met de Japanse consul-generaal in Batavia en een uitgebreide staf, waaronder vier hoge Japanse officieren, besprekingen met de Indische

delegatie onder leiding van H. J. Mook, directeur van economische zaken, die ijlings tot gezant was benoemd. Op de eerste conferentie deelde Kobayashi mede dat Japan als lid van het Driemogendhedenverdrag, dat ook door Duitsland en Italië getekend was, het zijn plicht achtte de vrede in de Pacific te bewaren. Daartoe moest Indië zich nauwer met Japan liëren. Terwijl dergelijke irriterende algemeenheden werden gedebiteerd, onderhandelden Japanse economen over de grondstoffenvoorziening door Indië. De Japanse officieren reisden kriskras over Java om geschikte landingsplaatsen uit te zoeken. Hiertegen kon helaas niet worden opgetreden. Toen de olie-overeenkomst — met Japan gesloten door de aardoliemaatschappijen die onder Amerikaanse en Brits-Nederlandse supervisie stonden — niet het beoogde resultaat opleverde, wenste Kobayashi niet verder te onderhandelen. Twee dagen na het sluiten van de overeenkomst maakte hij bekend naar Japan te moeten terugkeren in verband met de zesentwintighonderdste verjaardag van het Japanse keizerrijk. Pas op 28 december arriveerde zijn vervanger, K. Yoshizawa, de latere gezant-supervisor van Frans-Indo-China. Op 16 januari 1941 eiste hij dat Indië zich zou aansluiten bij de Gemeenschappelijke Welvaartssfeer van Oost-Azië onder leiding van Japan. Op 3 februari antwoordde de Nederlands-Indische regering hierin geen enkele interesse te hebben; ze wilde alleen de normale economische betrekkingen handhaven. Op 27 juni 1941 vertrok Yoshizawa; de poging tot intimidatie was mislukt. Een maand later vernam de Indische regering via een nieuwstelegram dat de Verenigde Staten de monetaire en economische betrekkingen met Japan verboden hadden en een olie-embargo hadden ingesteld. Engeland deed hetzelfde, Indië volgde. Japan voelde zich bedreigd door het ABCD-front: een samenwerking van Amerika, Engeland, China en *the Dutch* om het Japanse streven naar het leiderschap in Azië te saboteren. Ruim vijfduizend Japanners verlieten Indië, zo'n tweeduizend bleven er achter. In Washington voerden de Verenigde Staten precaire besprekingen met Japan, dat intussen echter langs een achterdeur de Indische archipel trachtte binnen te dringen. Het deed een poging een luchtverbinding tot stand te brengen tussen Palau, dat onder Japans beheer stond, en Portugees-Timor. In november 1941 bespraken de Indische en Australische regeringen een gezamenlijk militair optreden hiertegen. De luchtverbinding kwam echter niet tot stand. Uit dit alles bleek wel dat er een toenemende samenwerking ontstond tussen de geallieerde marine- en legerstaven in Zuidoost-Azië. Na ampele en geheime besprekingen te Singapore, Batavia en Manila werden alternatieve plannen opgesteld voor een gezamenlijk optreden bij een eventuele Japanse aanval op een of meer van de verbonden mogendheden. Men zou tot gecombineerde oefeningen moeten komen, maar daarvoor werd de tijd door de regeringen nog niet rijp geacht. Vooral in Batavia was men bang Japan door al te openlijke militaire conferenties te veel te provoceren. Bij dit geheime overleg bleef het dus voorlopig.

OP NAAR TOKYO

DRS. R. DE BRUIN

Sectie Krijgsgeschiedenis v. d. Kon. Landmacht

Direct na het uitbreken van de oorlog in Europa, in september 1939, was het ook voor Indië zaak de Nederlandse neutraliteit te handhaven. Er moest op worden toegezien dat noch de Britse en Franse zee- en luchtmacht, noch de Duitse kaperschepen die zich van de Indische naar de Stille Oceaan verplaatsten, de Indische wateren of het luchtruim schonden. De Marine Luchtvaart Dienst (MLD) moest deze omvangrijke taak voornamelijk uitvoeren. Tegelijkertijd hield deze dienst de Japanse vissers in de gaten, die maar al te vaak binnen de territoriale wateren hun beroep uitoefenden. Door de activiteiten werden de paraatheid en geoefendheid van de MLD als het ware splenderwijs opge-

voerd, zodat dit wapen bij het uitbreken van de Pacific-oorlog voor zijn taak was berekend. Het aantal toestellen was echter te klein en tijdige levering van nieuwe was in de oorlogsmaanden niet mogelijk. Om Duitse kapers in de wateren van Zuidoost-Azië te ontlopen en eventueel te bestrijden stelde men een uitgebreid waarschuwingssysteem in. Tussen marine en koopvaardij ontstond een efficiënte samenwerking. De Koninklijke Marine construeerde op het marine-etablisement te Surabaja motortorpedoboten, snelle scheepjes die bedoeld waren voor bliksemacties op korte afstand. Voor een doeltreffende brandstofvoorziening van de vloot werden, over de hele archipel verspreid, geheime

olieopslagplaatsen aangelegd, waarvan de beheerders elke mutatie aan Batavia moesten melden. Toen de Japanners zich in Noord-Frans-Indo-China nestelden, gelastte de commandant van de zeemacht in Indië, vice-admiraal C. E. L. Helfrich, een geleidelijke concentratie van de beschikbare Nederlandse oorlogsbodems in het zuidelijke deel van de Zuidchinese Zee. Dit eskader moest de vijand de toegang tot de Javazee versperren. Lukte dit niet, dan zou het in de Javazee slag moeten leveren. Het streven van Helfrich was de vijand door een offensief optreden buiten de Indische wateren zoveel mogelijk verliezen toe te brengen. Toen op 1 december 1941 berichten binnenkwamen over de ge-

Boven: toen de Japanners Nederlands-Indië aanvielen, beschikte het KNIL niet meer over een luchtmacht die sterk genoeg was om de verdediging afdoende steun uit de lucht te geven. Voor een deel was dit te wijten aan het feit dat men in de tijd die aan de aanval voorafging, uitgebreid steun had verleend aan de Britten, in de hoop dat dezen te zijner tijd ook Indië te hulp zouden komen. Negenendertig toestellen van de Militaire Luchtvaart vertrokken in november 1941 bijvoorbeeld naar Singapore om daar de Britse strijdkrachten te versterken. Daartoe behoorde ook deze Martin 166, gefotografeerd boven Malakka.

Rechts: een pamflet met de radiorede die gouverneur-generaal jhr. Tjarda van Starkenborgh-Stachouwer op 8 december 1941 hield na de aanval op Pearl Harbor.

Rechtsonder: een van de Catalina's van de MLD, die, paraat als hun bemanningen waren, een belangrijke rol speelden bij de verdediging van Indië tegen de Japanners.

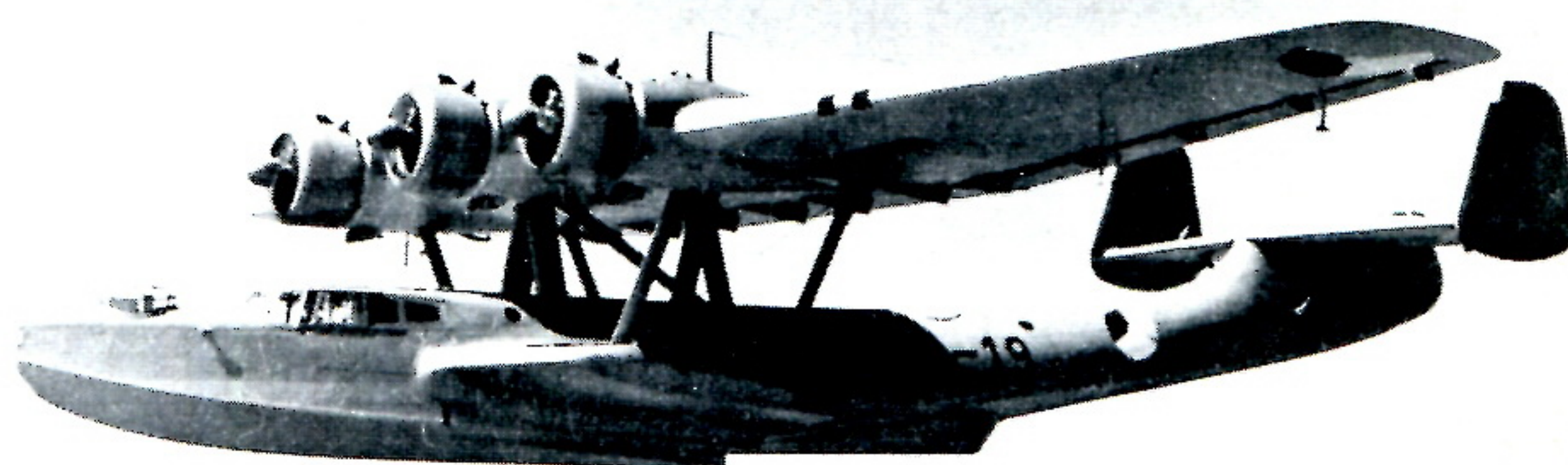
Links: vice-admiraal Helfrich, commandant van de zeemacht in Indië (midden), met zijn collega's admiraal Hart (VS, rechts) en vice-admiraal Layton (Groot-Brittannië).

plande Japanse landing bij de landengte van Kra in Zuid-Thailand, dirigeerde hij twee onderzeeboten naar de Zuidchinese Zee. Een deel van zijn vliegboten stationeerde hij op het eiland Singapore. Het was een van deze toestellen, dat in de ochtend van 6 december 1941 als eerste een Japanse troepentransport meldde dat in de Zuidchinese Zee op weg was naar het zuiden. Even later stootte een bommenwerper van de Australische luchtmacht, die ook bij de Malakka-verkenning was ingeschakeld, op de Japanse hoofdmacht. Twee Britse vliegboten, die er op af gingen, werden nog vóór het uitbreken van de oorlog door de Japanners neergeschoten. Na de opening van de vijandelijkheden werden de verkenningen geïntensiveerd. Niet alleen door het snelle opdringen van de Japanners kwam het vaak tot een treffen, de MLD zocht de vijand ook op. Davao op de zuidelijke Filippijnen was Japans geworden, Brits-Noord-Borneo evenzo. Vanuit Ambon werd Davao bestookt, waar een Japanse tanker in brand werd gebombardeerd. Bij Miri, de oliehaven in Brits-Noord-Borneo, werden op 17 december voltreffers geplaatst op een Japanse

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Op 8 December 1941 7uur v.m. sprak de heldere, beheerschte stem van den Gouverneur-Generaal Jhr. Tjarda van Starkenborgh over de radio:

„Medeburgers! Door onverhoedsche aanvallen op Amerikaanse en Britsche gebieden, terwijl diplomatieke besprekingen nog gaande waren, heeft het Japanse Keizerrijk bewust gekozen voor een beleid van geweld. Deze aanvallen, die welhaast aan waanzin doen denken en thans — naast het reeds strijdend China — de Vereenigde Staten van Amerika en het Britsche Rijk in actieven oorlog met Japan betrokken hebben, beoogen de vestiging van Japanse heerschappij over heel Oost- en Zuid-Oost-Azië. Deze veroveringslust richt zich — zeker niet in de laatste plaats — ook op Nederlandsch-Indië. De Nederlandsche Regeering aanvaardt deze uitdaging en neemt tegen het Japanse Keizerrijk de wapenen op.”

torpedobootjager en de dag daarop werd een kruiser getroffen. De Nederlandse vliegboot X-34 ging hierbij zelf verloren. Voor de MLD was 26 december een zwarte dag. Op het Tondanomeer in Noord-Celebes schoten drie Japanse jagers onverwachts vier vliegboten in brand. Meer en meer drongen Japanse vliegtuigen het Indische luchtruim binnen. De vooruitgeschoven MLD-steunpunten raakten in gevaar en moesten worden verlaten. Het operatieterrein werd kleiner. Langzaam maar zeker werd de MLD in het defensief gedrongen. Dit was ook het geval met de Militaire Luchtvaart (ML) van het leger. Reeds op 30 november 1941 was de mobilisatie van

deze afdeling gelast en op 9 december waren zevenentwintig van haar bommenwerpers en twaalf jagers op Singapore-eiland gearriveerd om de Britse strijdkrachten te versterken. Van de Australische luchtmacht werden zes bommenwerpers op Ambon gestationeerd en vier op Timor. Ze waren zeer welkom, want de ML had voor Indië zelf nog slechts zevenentwintig bommenwerpers en zesendertig jagers over. Na het verlies van de Britse oorlogsschepen 'Prince of Wales' en 'Repulse' op 10 december werden nog meer Indische legertoestellen aan het Britse commando toegevoegd. Op 21 december ondernam een ML-patrouille van vier machines een aanval op het spoorwegknooppunt

L.N.P.

Singora in Zuid-Thailand. Vlak na de start kwamen twee jagers met elkaar in botsing en verongelukten. De twee andere kwamen boven het doel en wierpen hun bommen op het spoorwegemplacement. Een van de toestellen raakte zijn koers kwijt en wilde op een vliegveld op Malakka landen. Het werd echter aangezien voor een Japanse jager, beschoten en tot een noodlanding gedwongen. Meer succes hadden de ML-bommenwerpers bij Noord-Borneo, die op 18 december een Japans transportschip raakten. Daarbij ging één toestel verloren. Vervolgens werden pogingen gewaagd om de goed beschermde Japanse schepen voor dit deel van de Borneokust te bestoken. Zonder veel succes overigens en bovendien ten koste van eigen verliezen. De Japanners namen al spoedig het initiatief over en de vliegvelden op Borneo waren eind december reeds zo onveilig geworden, dat ze moesten worden ontruimd. Op Malakka moest ook de Britse luchtmacht vertrekken. Men opereerde daarna vanuit Sumatra en Java. De ML bepaalde zich tot het konvooieren van versterkingen naar Singapore en tot luchtverkenningen boven het gebied tussen Straat Sunda en de haven van Singapore. De paraatheid van de luchtmacht in Indië was mede te danken aan de inzet van jonge piloten, die zich in het Vrijwillig Vliegerscorps goed op hun oorlogstaak hadden voorbereid. Velen van hen hebben de oorlogsmaanden helaas niet overleefd. Vooral de snelle Japanse Navy-O jagers (Zero's) hebben van hen een zware tol geëist. De Nederlandse luchtstrijdkrachten ondervonden veel hulp van de gemilitariseerde luchtwachters, die op eenzame posten in primitieve onderkomens de lucht met verrekijkers afzochten en naderende vijandelijke vliegtuigen rapporteerden aan hun comman-

Linksboven: luitenant gouverneur-generaal dr. H. J. van Mook (rechts) kort voor de Japanse aanval op Nederlands-Indië in gesprek met schout-bij-nacht K. Doorman.

Links: militairen van het KNIL gedurende een oefening in een Javaanse kampong.

Rechts: in 1940 werden de stadswachten opgericht, die zouden moeten optreden tegen parachutisten en vijfde-colonnisten. Op de cultuurondernemingen buiten de stad oefenden de landwachten die taak uit. Beide formaties bestonden uit vrijwilligers.

danten. Hierop werd alarm geslagen, waardoor tijdig tegenmaatregelen konden worden genomen.

Behalve op de beroepsmilitairen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), de Koninklijke Marine en de luchtvaartafdelingen van deze krijgsmachtonderdelen, kon Indië in geval van oorlog een beroep doen op de dienstplichtigen van militie en landstorm. Tot de laatsten behoorden alle mannelijke Nederlanders in Indië van 18 tot 55 jaar. Velen van hen waren echter opgenomen in de noodformaties van vitale bedrijven. Hierdoor werd het aantal beschikbare militairen wel erg klein. Daarom werd enkele maanden vóór het uitbreken van de Pacific-oorlog de zogenaamde inheemse mili-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

tie in het leven geroepen. Dit tijdstip was echter zo laat, dat haar rol niet meer van enig belang kon zijn. Van een heel andere opzet waren de in 1940 opgerichte stads- en landwachten. Zij werden op basis van vrijwilligheid gerekruteerd uit de genoemde noodformaties. Die lokale korpsen behoorden tot het leger en waren geüniformeerd en bewapend. De stadswacht moest optreden tegen vijfde-colonnisten en parachutisten in de stad en de onmiddellijke omgeving daarvan. De landwachten oefenden deze taak uit op de cultuurondernemingen. Bovendien gingen sinds 1940 dienstplichtigen die niet meer in actieve dienst waren, op vrijwillige basis oefenen onder leiding van reserve-

officieren. Veld- en stadspolitie werd gemilitariseerd om ook haar in te kunnen zetten tegen parachutisten. Het nijpend tekort aan chauffeurs werd bestreden door het oprichten van het 'Vrouwelijk Auto Korps', waarvan de leden in het achterland zouden werken. Inheemse burgerchauffeurs verbonden zich om in geval van mobilisatie dienst te nemen bij het 'Vrijwillig Automobiel Korps'. Zij moesten zorg dragen voor de aanvoer naar het front, een riskante taak waarop zij mentaal niet berekend bleken. Op 13 oktober 1941 trof Indië een zware slag door de dood van de legercommandant, luitenant-generaal G. J. Berenschot. Deze bekwame reorganisator van het Indische

leger kwam om bij een vliegongeval op het vliegveld Kemajoran te Batavia. Zijn opvolger werd generaal-majoor H. ter Poorten, die vele persoonlijke contacten had met de geallieerde militaire staven. Dit kwam hem uitstekend van pas bij een gezamenlijk optreden tegen de vijand. Zo werd bijvoorbeeld op 17 december 1941 het Portugese deel van Timor samen met Australische troepen tijdelijk bezet om het te beschermen tegen een Japanse overval. Naast de meer op de Europese bevolkingsgroep gerichte hulporganisaties werden door actieve Indonesiërs voor hun eigen groep ook hulpcomités voor oorlogsslachtoffers (*Péko-pés*) opgericht. Deze stonden meestal onder

leiding van politiek-georiënteerde voormannen. Het is daarom niet te verwonderen dat deze later, nadat de Japanners geland waren, werden omgevormd tot nationale comités, die aan de bezetters hand- en spandiensten verleenden. Vooralsnog kon de Indische regering deze zelf-activiteit slechts toejuichen en subsidiëren. De Chinezen en Arabieren sloten zich veelal aan bij de door Europeanen georganiseerde hulpdiensten. Ook waren zij, voor zover zij Nederlands onderdaan waren, onderworpen aan burgerdienstplicht. Om te voorkomen dat zij zich aan deze plicht zouden onttrekken, kondigde men een algemeen verbod af zich buitenslands te begeven. De zogenaamde buiten-

uiterste standhouden. De havens Surabaja, Tandjong-Priok en Tjilatjap (aan de zuidkust) zouden worden beschermd, in beperkte mate de kleinere havenplaatsen. Een kustwacht werd ingesteld. Bruggen die bij een vijandelijke landing moesten worden vernietigd om de Japanse opmars te vertragen, werden bewaakt. Vliegvelden en havens moesten versperd en onbruikbaar gemaakt kunnen worden. Dit mocht slechts geschieden op speciaal bevel van de chefstaf van het leger te Bandung. Deze plaats zou het laatste reduit zijn, zowel van de regering als van de strijdkrachten. Zo hield men zich aan de Defensiegrondslagen. Hoe loffelijk en noodzakelijk de hulpverlening aan de Britse

vernietigen. De dertiende december volgde haar tweede slachtoffer, een tanker, in de Golf van Thailand. Bij de Natuna Eilanden ten westen van Borneo, bracht de K-14 op de drieëntwintigste drie transportschepen en een tanker tot zinken en de dag daarop ging een Japanse torpedobootjager bij Sarawak (Noord-Borneo) ten onder door toedoen van de K-16, die echter zelf ook verloren ging. In deze periode van snelle Japanse overwinningen op alle fronten klampte men zich vast aan de successen van Nederlandse onderzeeboten en vliegtuigen. De daarbij geleden verliezen telde men niet. In Indië hoorde men in die dagen nogal eens de kreet: 'Op naar Tokyo!' en in de Verenigde Staten kwam de aanduiding *ship-a-day-Helfrich* in zwang, blijkbaar als reactie op het falen van hun eigen marine bij Hawaï op de eerste oorlogsdag. Dat er eind december reeds vijf van de twaalf Nederlandse onderzeeboten verloren waren gegaan, drong niet tot de mensen door. De Indische 'weermachtcommuniés' van die dagen werden ook zo geredigeerd, dat de leek er niet direct uit begreep dat de situatie met de dag bedenkelijker werd. Mocht iemand vermanen vooral niet te optimistisch te zijn, dat werd hij uitgemaakt voor defaitist. En daarmee was de kous af. Men moest gewoon geloven dat de Japanners niet op Java konden komen. Men zou hun wel een lesje leren — maar dan ver van de eigen woning, waar men het vooroorlogse leventje zo lang mogelijk probeerde vol te houden. En velen op Java die een bungalow in de bergen bezaten, brachten hun kostbaarheden en geldswaardige papieren daarheen. Er waren er zelfs, die zich onttrokken aan de burgerdienstplicht en zich alvast installeerden in hun kleine bergveste om er de oorlog 'door te brengen' ver weg van de objecten die een doelwit vormden voor de Japanse bombardementen. Hier zouden zij toch wel veilig zijn... Dat hier een ander, veel groter gevaar dreigde, beseften deze mensen niet! De bevolking van de vredige bergdorpen rondom deze Europese enclaves wachtte haar tijd af... De Chinezen lachten wat om de koude drukte van de Hollanders. Die wisten niet wat vechten was! Tsjang Kai-sjek, dat was pas een kerel! Hoe lang reeds had hij het niet uitgehouden? Maar een huivering ging door de meesten van hen bij de gedachte dat diezelfde Japanners vanuit China binnen zouden kunnen vallen. En dan de rampok, de roofzucht van de inheemse paupers. Wat zou men nog te verduren krijgen, wanneer de Nederlanders zich moesten overgeven? Kostbaarheden werden alvast verstoppt of begraven en wapens gekocht voor de moeilijke, onrustige dagen die komen zouden. Ook de Arabieren vreesden een aanval op hun bezit, zodra er door oorlogsomstandigheden een gezagsvacuüm zou ontstaan. In een Nederlandse overwinning geloofde niemand van hen. Door de Indonesiërs aan de zelfkant van de samenleving ging een begerige huivering. Wat een buit zou er straks te halen zijn, wanneer politie en militairen verdwenen om hun hachje te redden. Men wachtte de loop van de gebeurtenissen met ongeduld af. Eens zou van kampong tot kampong het gerucht gaan: de Hollander is weg! Dan zou hun kans gekomen zijn...

DE WILDE VLUCHT

Zondag 1 maart 1942. Vroegdienst in de Koepelkerk. Van de kansel af keek ik naar de zee van gezichten voor mij: het was vol, ondanks het vroege uur. Enkele kinderen zouden de Heilige Doop ontvangen. Maar nauwelijks was de dienst begonnen of er kwam luchtalarm. Japanse vliegtuigen passeerden de stad. De gehele gemeente en de voorganger zochten een toevlucht in een schuilloopgraaf dicht achter het kerkgebouw. Een half uur later keerden allen naar hun plaatsen terug en zonder verdere stoornissen kon de dienst worden beëindigd. Mijn laatste dienst daar... Mijn afscheid van de gemeente Semarang. Ik ben er niet meer als predikant op de kansel terug geweest. Maar hoe kon ik dat toen weten? Wat ik wel wist: mijn familie zat 'veilig' op Bodja. Ik trachtte mijn vrouw nog telefonisch te bereiken, doch vernam dat de verbindingen waren verbroken. Ongerustheid kwam niet in mij op, zij zaten immers te midden van een sympathieke, zachtzinnige bevolking. En God zou zorgen... Ja — God!

Ik begaf mij naar de Stailankazerne en vernam daar dat men zich gereedmaakte op te breken en positie in te nemen in de Bawenstelling, tegen de optrekkende vijand. Er waren geruchten dat de Japanners, 20.000 man sterk, te Rembang waren geland en thans van Poerwodadi uit oprukten, richting Semarang.

Een lange file van particuliere auto's werd gevormd; talrijke landstormers hadden eigen wagens en het aantal beschikbare vervoermid-

delen bleek voldoende om ons allen mee te nemen. Omdat ik het laatst het kazerneterrein was opgereden en mijn auto dus het dichtst bij het hek stond, kwam ik — met drie anderen benevens onze bagage en wapenen — vooraan te rijden. De stemming was goed. Men kon zelfs geestdrift waarnemen: de bevrijdende werking die actie met zich meebrengt.

De geruchten bleken inmiddels maar al te waar: de Jap was geland en weldra trokken ook de stadswacht en de politie van Semarang weg uit de stad om deel te nemen aan de strijd tegen de oprukkende vijand. De Indonesische bevolking van de omliggende plaatsen begaf zich naar de stad om het angstaanjagend schouwspel der vernieling van nabij gade te slaan en om te zien of er uit de vuurpoelen nog iets viel te redden. Zij beperkte zich niet tot het halen van goederen uit brandende pakhuizen. Nu er praktisch geen bewaking was, drong zij de woningen der Europeanen binnen en begon te roven. Vrouwen en kinderen sloeg de schrik om het hart. Een wilde vlucht begon. In de richting van het Moeria-gebergte, naar Oengaran, Ambarawa, Salatiga, Bandoengan. Onafzienbaar was de stoet van vermoeide gestalten, beladen met huisraad en wat voedsel, trekkend langs de grote postweg. Nauwelijks iemand wist waarheen te gaan... Zij die waren achtergebleven, getuigden later dat de Indonesiërs op een enkele uitzondering na niemand hadden gemolesteerd. Doch de verlaten huizen werden grondig geplunderd.

(Uit: 'Soldatendominee' door J. C. Hamel — Uitg. van Hoeve, Den Haag 1948)

landse verlopen voor ambtenaren en stafpersoneel op Europees contract werden opgeschort. De mobilisatie moest algemeen zijn. Alle burgers moesten beschikbaar blijven voor de taken die door de oorlog van hen verlangd zouden worden.

De 'Defensiegrondslagen van Nederlands-Indië', reeds opgesteld in 1927, waren gebaseerd op het feit dat men eenvoudig rekende op tijdige hulp van de grote mogendheden die eveneens bezittingen in Zuidoost-Azië hadden. Totdat deze arriveerde, moesten bepaalde punten in de Buitengewesten hardnekkig verdedigd worden: de oliegebieden Tarakan en Balikpapan op Oost-Borneo onder andere. Verder moest Java tot het

bondgenoot ook was, ze ging wel erg ver. Voor een rechtvaardige beoordeling van de verrichtingen van het KNIL zij hier gestipuleerd dat dit leger, toen Indië zelf werd aangevallen, niet meer gesteund werd door een adequate luchtmacht.

Op 8 december 1941, na het uitbreken van de oorlog, versterkte Helfrich zijn positie in de Zuidchinese Zee door er acht onderzeeboten naar toe te sturen. Groot was de vreugde, toen men op 12 december vernam dat de O-16 vier Japanse troepenschepen bij de oostkust van Malakka had getorpedeerd. Op de terugweg liep het schip echter zelf op een Engelse mijn en verging. Ook de K-12 wist in dit gebied een Japans transportschip te

VAN TARAKAN TOT TIMOR

C. VAN DEN HOOGENBAND

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Tarakan ontleende zijn betekenis aan het feit dat er op betrekkelijk geringe diepte olie werd aangetroffen die zonder raffinage geschikt was om als stookolie te worden gebruikt. Voor de Japanners was het van groot belang zich zo spoedig mogelijk van deze oliebron meester te maken. Bij hun inleidende lucht-aanvallen spaarden zij angstvallig het uitgebreide complex olietanks; aan het in ongeschonden staat in handen krijgen van de voorraden van de vijand was hun alles gelegen. De troepencommandant die slechts over één bataljon infanterie en het bedieningspersoneel van een viertal kustbatterijen beschikte, ontving op 10 januari 1942 het bericht dat enkele schepen van kennelijk vreemde natio-

De olie-installaties op Tarakan, voor de Japanners van de grootste betekenis, werden door de Nederlandse troepen grondig vernield. Het eiland viel op 12 januari.

naliteit opstoomden in de richting van Tarakan. De vliegboten die op verkenning werden uitgestuurd, bevestigden dit bericht en meldden een concentratie van vijftientwintig Japanse schepen aan de oostkust. Bij een dergelijke bedreiging kon niet worden gewacht op een machtiging van het hoofdkwartier op Java voor het uitvoeren van het vernielingsschema. Met de omvangrijke vernielingen werd nog in de namiddag van 10 januari een aanvang gemaakt; een voorraad

van 100.000 ton stookolie ging in vlammen op. De eerste Japanse troepen landden in de nacht van 10 op 11 januari op de oostkust van het eiland dat slechts zwak door de verdedigers was bezet. De vijand rukte in de vroege morgen van 11 januari op naar het voornaamste boorterrein, waar de Nederlanders de verdere Japanse opmars beletten. Ten gevolge van de door de vijand uitgeoefende druk moest echter al spoedig een gedeelte van de stelling worden prijsgegeven. In de ochtend van de twaalfde januari was de toestand zo kritiek geworden dat de troepencommandant moest besluiten de strijd te staken. Aan de gegeven opdracht was door de grondige vernieling van de boorinstallaties

en van de olievoorraden volledig voldaan.

Manado, in de Minahasa (Noord-Celebes), ontleende zijn militaire betekenis aan de aanwezigheid van een beschutte baai en aan het feit dat het nabijgelegen meer van Tondano een uitstekende basis voor watervliegtuigen was. De hier aanwezige troepenmacht was in hoofdzaak samengesteld uit dienstplichtigen en oud-militairen.

De aanval op Manado werd gelijktijdig ingezet met die op Tarakan. Op 10 januari 1942 werd de nadering uit noordelijke richting gemeld van een vijandelijk smaldeel waarbij ook een aantal transportschepen was ingedeeld. De Japanse vloot splitste zich in

tweeën, waarna in de vroege morgen van de elfde januari een landing volgde zowel op de west- als op de oostkust. Aangezien de vijand de landingen uitvoerde over een breed front en met een grote overmacht, moesten de Nederlandse troepen spoedig uitwijken naar het binnenland. Om ongeveer acht uur 's morgens slaagden de Japanners erin in de rug van de verdedigers ongeveer zevenhonderd parachutisten neer te laten. Hoewel de vijand warm werd ontvangen — bij deze actie sneuvelde onder meer de Japanse commandant — konden de Nederlanders niet voorkomen dat nog op de elfde januari de voornaamste delen van de Minahasa in handen van de vijand vielen.

Links: een mitrailleurpost van het KNIL tijdens een oefening. Hoewel de troepen redelijk waren bewapend, waren ze te gering in aantal om de massale aanval van de Japanners op Indië te weerstaan.

Rechtsboven: een overzicht van de operaties van de Japanners tegen het eilandenrijk van Nederlands-Indië. De verdedigers waren verre in de minderheid, maar slaagden er op vele plaatsen in de opmars te vertragen.

Rechtsonder: om oliewinplaatsen en vliegvelden onbeschadigd in handen te krijgen, gebruikten de Japanners op enkele plaatsen in Indië parachutisten.

De betekenis van Balikpapan lag in het feit dat hier de grootste olieraffinaderij van Nederlands-Indië stond. In totaal werd per jaar 1,2 miljoen ton aan benzine, smeerolie, stookolie en paraffine afgeleverd en er stonden honderdzestig tanks met een inhoud van 3000 en 10.000 ton.

Evenals in Tarakan, was ook in Balikpapan een detachement gelegerd ter sterkte van één bataljon infanterie en het bedieningspersoneel van een drietal kustbatterijen. De voornaamste taak van het detachement was het voeren van een vertragende actie tegen een gelande vijand, zodat de voorgenomen vernielingen tijdig zouden kunnen worden uitgevoerd. De Japanse commandant die belast was met de verovering van Balikpapan, dacht de vernieling van dit belangrijke oliecentrum te voorkomen door de Nederlandse troepencommandant op 20 januari een ultimatum te zenden. Onder het dreigement dat alle Europeanen zouden worden vermoord, eiste hij dat er niets vernield zou worden te Balikpapan. De troepencommandant ging niet op dit ultimatum in. Hij besloot de komst van de Japanse vloot niet af te wachten maar gelastte onmiddellijk de vernieling van het uitgestrekte fabrieksemplacement. Doordat de vernielingsploegen, die in hoofdzaak bestonden uit dienstplichtige B.P.M.-employé's, bij het uitvoeren van hun taak niet door de vijand werden gehinderd, troffen de Japanners een grote puinhoop aan, toen zij op 24 januari in de omgeving van Balikpapan landden.

Een poging van de vijand om de terugtocht van het detachement naar het binnenland af te snijden, mislukte. Na een zeer vermoeiende tocht door het zwaarbegroeide heuvelachtige terrein, wist het grootste gedeelte van de Nederlandse troepen op 6 februari de vliegbasis Samarinda II te bereiken, op ongeveer 100 km van Balikpapan. Vandaar werden ze afgevoerd naar Java.

In Zuidoost-Celebes was op 27 km ten zuidwesten van Kendari een zeer belangrijk vliegveld aangelegd met een oppervlakte van 16 km². Er waren grote voorraden gevormd, omdat het in de bedoeling lag dat dit vliegveld een van de voornaamste bases zou worden als de Nederlandse luchtmacht met geallieerde vliegtuigen zou zijn versterkt. Het detachement had als voornaamste taak ervoor te zorgen dat bij een dreigende Japanse aanval de opgeslagen voorraden zouden worden vernietigd.

In de morgen van de vierentwintigste januari kreeg de detachementscommandant bericht dat een vijandelijke vloot van elf schepen bezig was troepen aan land te zetten, waarop hij order gaf de voorraden te vernielen.

In de nacht van 27 op 28 januari voerden de Japanners ter hoogte van Pemangkat, aan de westkust van West-Borneo, succesvolle landingen uit. De zwakke Nederlands-Indische troepen in het kustgebied waren niet bij machte de opmars van de vijand naar Pontianak, de hoofdplaats van West-Borneo, te stuiten. Voor zover zij niet werden afgesneden, voegden zij zich bij de Brits-Indische troepen die na de landing van de

Japanners op 24 december 1941 ter hoogte van Kuching (gelegen in Sarawak) een zware strijd hadden gevoerd en daarna waren uitgeweken naar het binnenland.

Het eiland Ambon was een van de gebieden waarvoor ten aanzien van de defensie bijzondere maatregelen waren getroffen. Er waren een basis voor marinevliegtuigen en een vliegveld voor de luchtvaartafdeling gevestigd. De garnizoenstroepen waren versterkt met onderdelen uit Java, terwijl er tevens een Australisch bataljon infanterie naar Ambon was overgebracht.

Op 29 januari werd de nadering gemeld van een vijandelijke vloot die bestond uit een

zware kruiser, drie kruisers, vijf torpedo-bootjagers en dertien transportschepen. Deze eenheid, die voortdurend werd beveiligd door de Japanse luchtmacht, wist zonder verliezen Ambon te bereiken. De Japanse landingen begonnen in de nacht van 30 op 31 januari, zowel op de noordkust als op de zuidkust. Na een hopeloze strijd viel Ambon op 3 februari in handen van de vijand.

Op 8 februari 1942 kreeg de Territoriale Commandant van Celebes volledige zekerheid omtrent de nadering van een sterke vijandelijke vloot. De Japanners landden nog in de late avond van diezelfde dag in de nabijheid van de hoofdstad Makasar. In de

nacht van 9 op 10 februari trokken de Nederlandse troepen terug op een in de bergen voorbereide stelling. Pas omstreeks 18 februari viel de vijand deze stelling aan. Aanvankelijk wisten de verdedigers zich te handhaven, maar toen er een omsingeling dreigde, besloot men in noordelijke richting terug te trekken. De Japanners zetten de achtervolging in, maar wisten de Territoriale Commandant eerst op 6 maart tot overgave te dwingen.

In Zuid-Sumatra, in de omgeving van Palembang, lagen niet alleen rijke olievelden, maar ook twee raffinaderijen; een van de NKPM te Sungai Gerong en een van de BPM te

de fabrieksemplacementen terechtkwamen. De vijand had blijkbaar geleerd van de ervaringen op Borneo, waar de oliecentra tijdig vernield waren, en zette er nu alles op althans deze fabrieken ongeschonden in handen te krijgen. In zoverre met succes, dat de vernieling van de raffinaderij te Pladju in ernstige mate werd belemmerd.

De uit de lucht aangevoerde Japanse troepen werden op 15 februari versterkt met de 38e Japanse divisie (sterkte ongeveer 10.000 man), die na een geslaagde landing nog diezelfde dag Palembang in bezit nam. De gehavende Nederlandse troepen werden op Java teruggetrokken.

In verband met het feit dat de vliegtuigen

verdediging van het vliegveld was in handen van het korps Prajoda, samengesteld uit Balinezen, onder commando van officieren van het KNIL. Van de opdracht van deze troepen het vliegveld te vernielen kwam niets terecht. Het gevolg was dat de Japanners op 19 februari bij het aanbreken van de dag in het ongeschonden bezit kwamen van dit zeer belangrijke vliegveld.

De Territoriale Commandant had voor de verdediging van Nederlands-Timor de beschikking over vierhonderd man van het KNIL en sedert 12 december 1941 ook over een Australisch bataljon infanterie, waaraan de verdediging van het vliegveld bij de

War history office of the defence agency

Pladju. Na de vernielingen in Balikpapan, op 20 januari, was de betekenis van de raffinaderijen in belangrijke mate gestegen. De Territoriale Commandant beschikte voor het uitvoeren van zijn omvangrijke taak (beveiliging van de vliegvelden en olie-installaties en afsluiting van het naar Palembang voerende vaarwater) slechts over één bataljon infanterie. In verband met de vordering van de Japanse opmars in Malakka werd deze troepenmacht op 5 februari versterkt met het van Java afkomstige 10e bataljon infanterie. Op 14 februari verschenen naar schatting honderdtwintig Japanse vliegtuigen boven de fabrieksterreinen. Ze wierpen grote aantallen parachutisten uit, die voor een deel op

Boven: personeel van de Nederlandse marine wordt in krijgsgevangenschap gevoerd.

Deze Japanse foto werd gemaakt op Lombok, maar het is niet bekend wanneer precies.

die van Borneo en Celebes uit tegen Java opereerden, te kampen hadden met slechte weersomstandigheden, achtte het Japanse opperbevel het van primair belang het vliegveld van Bali in handen te krijgen.

Op 18 februari 1942 vertrok uit Makasar een Japanse transportvloot, die omstreeks middernacht de ankerplaats Sanur aan de zuidkust van Bali bereikte en er een landing uitvoerde zonder tegenstand te ondervinden. De

Rechts: een aanval van Japanse militairen op een weerstandsnest in de jungle. Ook van deze Japanse foto is niet meer bekend waar en wanneer ze precies is gemaakt.

hoofdstad Kupang was opgedragen. Op 18 februari 1942 stoomde een vijandelijke transportvloot op in de richting van de zuidkust van het eiland en in de nacht van 18 op 19 februari begon de Japanse landing. De actie tegen het vliegveld werd op 19 februari ingeleid door de landing van een zeshonderdtal parachutisten. Na hevige gevechten slaagden de Australiërs erin hen grotendeels te vernietigen. Zij moesten echter het onderspit delfen toen op 21 februari de gelande Japanse

troepen het gevechtsterrein in bezit namen.

Portugees-Timor was door de Portugezen zeer zwak bezet, grotendeels met inheemse troepen, die door de geallieerden niet in staat werden geacht zelfs een kleine Japanse aanval te keren. In verband hiermee werd besloten de hoofdstad Dili tijdig door Nederlandse en Australische troepen te laten bezetten.

De daartoe samengestelde expeditie bestond uit twee compagnieën en een batterij veldartillerie van het KNIL en een Australische compagnie, het geheel onder commando van een hoofdofficier van het KNIL. Ze zette op 17 december 1941 ongehinderd voet aan wal.

In de nacht van 19 op 20 februari landden Japanse troepen in de nabijheid van Dili op een kuststrook die buiten het bereik van de geallieerde artillerie lag. De Japanners slaagden erin zich van het vliegveld meester te maken. De Nederlandse en Australische troepen weken uit naar het binnenland en voerden daar tot begin december 1942 met wisselend succes een guerrillastrijd.

De gedisciplineerde Japanners bleven over het algemeen goed onder controle van hun commandanten en de vergripen die werden begaan, vonden in de meeste gevallen plaats op last van de hogere bevelvoerders. Zo werden op Borneo verscheidene Europese

bestuursambtenaren zonder vorm van proces geëxecuteerd als represaille voor het feit dat de olieraffinaderijen vernield waren. In Balikpapan werden ter uitvoering van het aan de troepencommandant gerichte ultimatum ongeveer tachtig gevangen genomen Europeanen in zee gedreven en gefusilleerd. Gedurende de acties gaven de Japanners geen kwartier. Van hen die na de overgave krijsgedevangen werden gemaakt, werden de niet-Europese militairen na korte tijd in vrijheid gesteld. Dit was in overeenstemming met de pamfletten die onder de bevolking waren verspreid en waarin werd benadrukt dat de oorlog uitsluitend tegen de Europeanen werd gevoerd.

KERMIS VOOR SPITFIRES

Hoewel Holland was bezet, bleef het gedreun van de gelaarsden en het gebrul van hun leiders toch nog zo ver buiten oorbereik, dat de Nederlandse kolonie op Sumatra's oostkust zich vrijwel hetzelfde leven bleef permitteren. Er was nu alleen geen postverbinding met het moederland meer. Slechts af en toe werd hier en daar een kleine injectie realiteit toegediend als er berichten over de terreur binnen sijpelden, of als overlijdensberichten hun weg naar bloedverwanten vonden. Het was eigenlijk een beetje beschamend.

Op de zaterdagavonden zaten er niet minder gasten op de terrassen, er werd misschien iets minder champagne gedronken — maar Koen-tjibier was er genoeg — en de overspelige vrolijkheid bleef even uitbundig. Zelfs het feit dat men tot het organiseren van een Hollandse kermis besloot, teneinde fondsen voor de aankoop van een Spitfire bijeen te brengen, en dat de kermisgasten inderdaad, maar beschonken, met zeer gulle hand in hun zak tastten, vermocht weinig tot een spirituele en materiële versobering bij te dragen. De zon stond nog steeds iedere dag op de rubberbossen, nietwaar? En de bruine handen plukten nog steeds de gouden thee. Nog steeds vond de geurige Delitabak de weg naar de wereldmarkt, ook al rookten ze Rhodesia's in het moederland.(...) Tot de mobilisatie van mijn vader bestond de oorlog voor mij dus uit fragmentarische ervaringen, speldeprikken in het dagelijkse leven van een kleine jongen die de eindjes van de wereld nog niet aan elkaar kan knopen. Mijn vader werd 9 december, twee dagen na Pearl Harbor, met nog ongeveer honderd anderen opgeroepen. Het was erg druk op de plaats van opkomst. Het wemelde er van bedienden die hun ten strijde trekkende meesters een netjes ingepakte matras of een koffer nadroegen en verder waren er natuurlijk vrouwen en kinderen. Mijn vader had nog nooit een geweer aangeraakt en voor zover ik weet heeft hij zijn uitrusting nooit verder kunnen completeren dan alles wat de kleding betrof. Een helm werd hem nooit verstrekt. Misschien dacht men, dat de Japanners niet met echte kogels schoten.

(Uit: Leffelaar, 'Leven op rantsoen'. Amsterdam, AP, 1959)

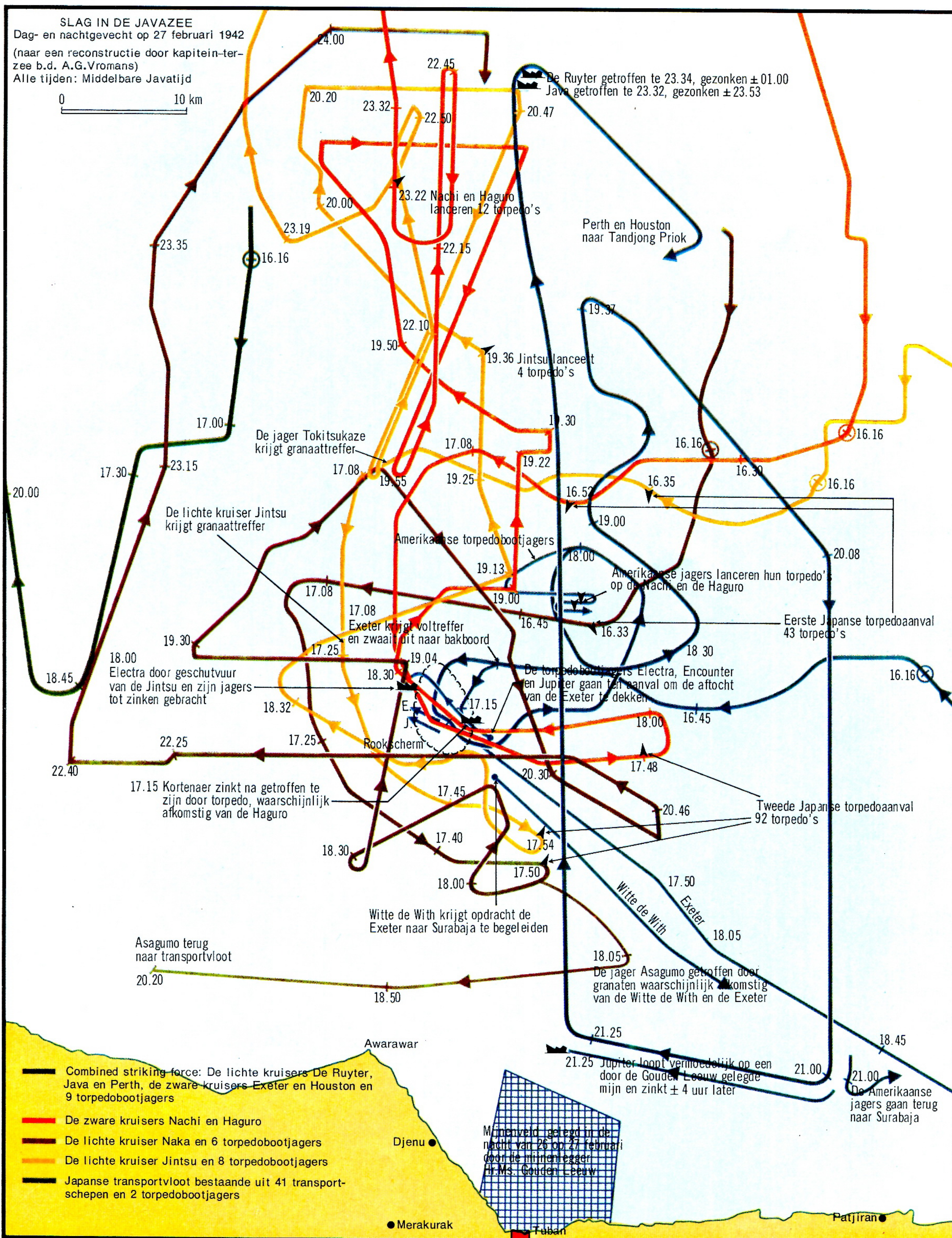

War history office of the defence agency of Japan

SLAG IN DE JAVAZEE
 Dag- en nachtgevecht op 27 februari 1942
 (naar een reconstructie door kapitein-ter-
 zee b.d. A.G.Vromans)
 Alle tijden: Middelbare Javatijd

0 10 km

ZEESLAG ZONDER UITZICHT

F. C. VAN OOSTEN

Toen op 27 februari 1942 de zon opging boven de Indische archipel, had in die afgelopen nacht de *Combined striking force* onder commando van schout bij-nacht K. W. F. M. Doorman een zoekslag gemaakt langs de noordkust van Oost-Java en Madura. Uit verkenningsrapporten was namelijk duidelijk geworden dat er Japanse invasievloten, zowel uit het noordwesten als uit het noordoosten, naar Java onderweg waren. Vice-admiraal Helfrich, commandant van de zeemacht in Nederlands-Indië en sinds de opheffing van het ABDA-commando op 25 februari 1942 tevens opperbevelhebber van de geallieerde zeestrijdkrachten, had Doorman op 26 februari opdracht gegeven de invasievloot op te zoeken en aan te vallen. Doch die missie had geen succes opgeleverd en in de middag van de zevenentwintigste besloot de Nederlandse eskadercommandant door het Westervaarwater naar Surabaya op te stomen om olie te laden. En juist op dat ogenblik kwam het bericht binnen waarop Doorman zo lang gewacht had: een verkenningsbericht van een Nederlandse Catalina, die het Japanse konvooi rapporteerde.

De *Combined striking force* wendde meteen de steven en zette koers naar de positie waar het konvooi zich moest bevinden. Dit konvooi bestond uit eenenveertig transportschepen, beschermd door twee zware kruisers, twee lichte kruisers en veertien torpedobootjagers. De geallieerde formatie omvatte twee zware kruisers, drie lichte kruisers en negen torpedobootjagers. Ogenschoon waren de geallieerden dus niet zo erg in de minderheid. Maar in werkelijkheid waren enkele schepen nog niet volledig hersteld van vorige ontmoetingen met de Japanners. Bovendien waren de bemanningen van de geallieerden ondanks een goed moreel zeer vermoeid, terwijl de Japanners daarentegen goed waren uitgerust. Voorts waren de aanvallers wapentechnisch veel beter dan de verdedigers en vooral op het gebied van de torpedo waren zij de meerderen. Tenslotte beschikten de Japanners over vliegtuigen, die kostbare informatie over het geallieerde eskader konden doorgeven aan de tactische bevelhebber, schout-bij-nacht T. Takagi. Deze was daardoor volledig op de hoogte van de bewegingen van de *Combined striking force*. De geallieerden daarentegen tastten volledig in het duister wat betreft de Japanse schepen. Het verkenningsbericht van de Catalina was een van de zeer weinige die zo snel door het geallieerde eskader werden ontvangen.

Helders Marine Museum

Schout-bij-nacht K. W. F. M. Doorman voerde het bevel over de 'Combined striking force' van geallieerde schepen, die op 27 februari 1942 een verbitterd gevecht begon met een van de Japanse invasievloten.

Linkerpagina: op deze gedetailleerde reconstructie van de slag in de Javazee is duidelijk te zien dat dit zeegevecht in werkelijkheid bestond uit een groot aantal ontmoetingen en manoeuvres. Uiteindelijk leidden die tot de nederlaag van de in veel opzichten zwakkere geallieerden.

Te 16.12 uur op die zevenentwintigste februari kregen de twee vloten elkaar in zicht en vijf minuten later werd het vuur geopend. Doorman kwam aanvankelijk in een ongunstige tactische situatie doordat een 'crossing the T' dreigde, maar door een koersverandering naar bakboord wist hij dit gevaar te bezweren. (*Crossing the T* is een situatie waarin een formatie achter elkaar varende schepen — de 'poot' van de T — een eveneens achter elkaar varende vijandelijke formatie ontmoet, die op een vrijwel haakse koers ligt: de 'dwarsbalk' van de T. De schepen in de 'poot' zijn hierbij in het nadeel omdat alleen het voorste schip kan vuren, terwijl de tegenstander met alle

kanons vuur kan afgeven). De afstand werd steeds kleiner, zodat ook de geallieerde lichte kruisers aan het gevecht konden deelnemen. Maar nu ontstond het gevaar dat de Japanners in een gunstige lanceerpositie kwamen, reden waarom Doorman weer een koersverandering naar bakboord maakte.

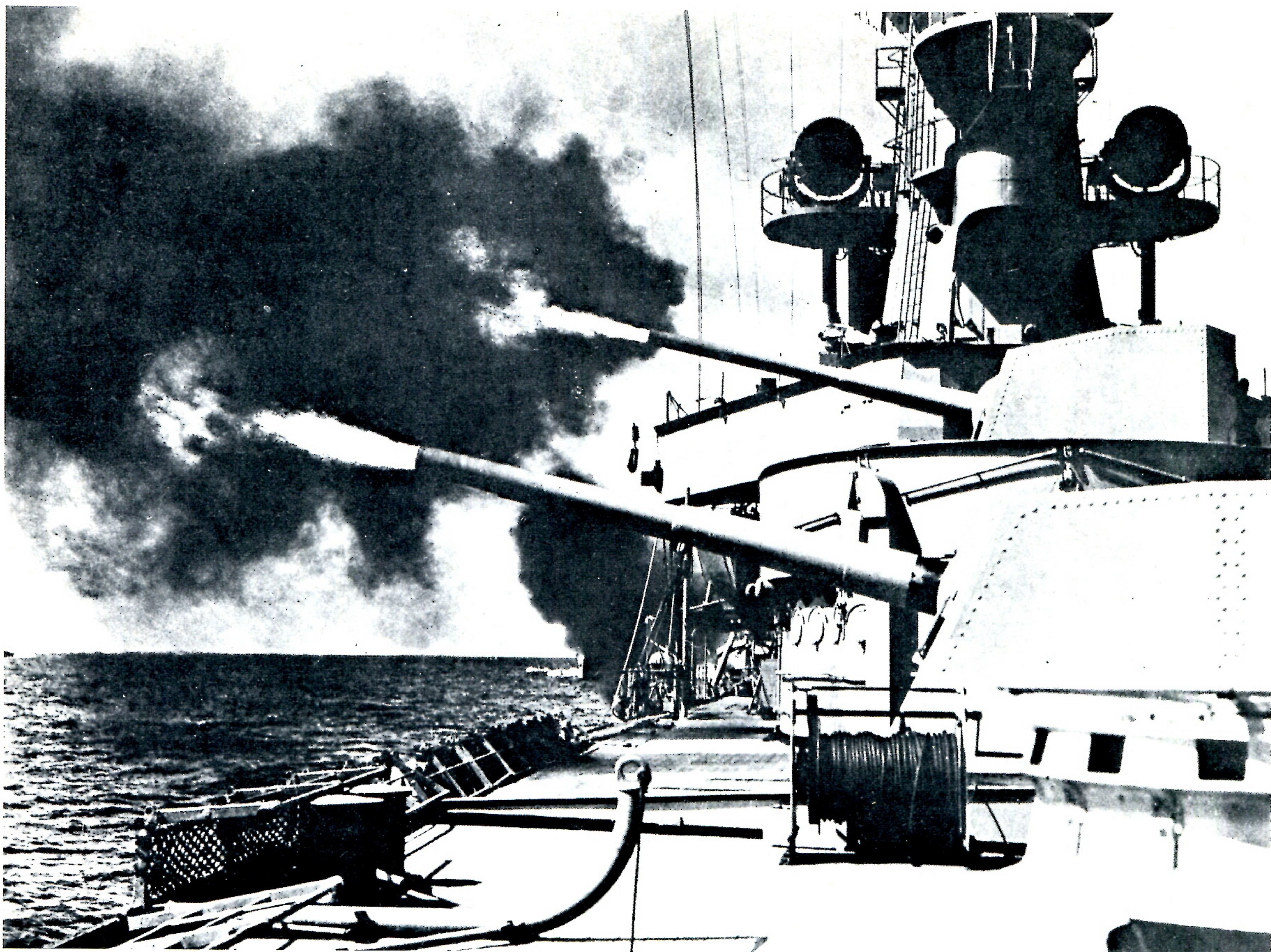
Het artillerieduel ging intussen onverminderd voort. Het vlaggeschip 'De Ruyter' werd tweemaal getroffen, maar liep geen schade op, doordat de projectielen niet ontploften. Om 17.08 uur echter sloeg het noodlot voor de eerste keer toe. De Britse kruiser 'Exeter', reeds drie minuten eerder beschadigd door een neventreffer of door een onderwatertreffer, kreeg om 17.08 uur een voltreffer die zes van de acht ketels uitschakelde. De kruiser verloor vaart en draaide bakboord uit, waardoor alle schepen in de kiellinie naar bakboord draaiden, in de veronderstelling dat het een gelijktijdige draai om de zuid was geweest op bevel van het vlaggeschip, het voorste schip in de linie, dat echter onverstoord koers en vaart volgde.

In het geallieerde verband was nu verwarring ontstaan. De Australische kruiser 'Perth' begon een rookscherm om het getroffen schip te leggen om het aan het oog van de Japanners te onttrekken. Vijf minuten later, om 17.13 uur, sloeg het noodlot weer toe toen de Nederlandse torpedobootjager 'Kortenaer' door een torpedo werd getroffen, waardoor hij in tweeën brak en binnen twee minuten onder water verdween; 56 man kwamen hierbij om het leven. Aangezien de geallieerden niet op de hoogte waren van het bestaan van de Japanse lange-afstandtorpedo's, waren vele commandanten van mening dat er ook onderzeeboten in de buurt waren. De torpedo's waren echter wel degelijk van de Japanse bovenwaterschepen afkomstig, die om 16.33 uur waren begonnen met het lanceren.

Intussen was de 'De Ruyter' omgedraaid en kreeg de 'Exeter' opdracht naar Surabaya terug te keren. Het schip kreeg de Nederlandse torpedobootjager 'Witte de With' als begeleider meegestuurd. Nadat de situatie weer onder controle was, kregen de drie Britse torpedobootjagers opdracht een torpedo-aanval uit te voeren op de Japanse schepen. Om 17.30 gingen zij in de aanval, maar de strijd was wel zeer ongelijk en één van de Britten, de 'Electra', ging om 18.00 uur ten onder door vijandelijk vuur.

Om 17.48 uur begonnen de Japanners hun tweede torpedo-aanval, waaraan vijftien

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

schepen deelnamen en waarbij 92 torpedo's werden afgevuurd. Deze aanval leverde gelukkig geen treffers op. Om 18.00 uur maakte Doorman het sein '*All ships follow me*'; langs een omweg wilde hij proberen de transportvloot op te sporen en aan te vallen. Een kwartier later gingen de vier Amerikaanse torpedobootjagers over tot een torpedo-aanval, maar geen van de 24 gelanceerde torpedo's trof doel. Om 18.20 uur trok Takagi zich eveneens terug, om de noord, aangezien hij het licht van Surabaya in zicht had gekregen en bevreesd was in een mijnenveld te lopen.

Voor de geallieerden was de situatie wel zeer ten nadele veranderd. Twee torpedobootjagers waren tot zinken gebracht, een kruiser en een jager waren naar Surabaya teruggekeerd, terwijl de Amerikaanse jagers geen torpedo's meer aan boord hadden en dus als offensieve gevechtseenheden waren uitgeschakeld. De zes torpedobootjagers die nog bij de *Combined striking force* aanwezig waren, moesten bovendien nodig olie laden. Het gemis aan verkenningsvliegtuigen heeft zich hier gewroken, aangezien Doorman er niet in slaagde de Japanse transportvloot te vinden. De Japanners gebruikten daarentegen hun boordvliegtuigen om hun bevelhebber van de bewegingen van de vloot op

de hoogte te houden, zodat hij steeds in staat was zijn schepen tussen de transportvloot en het geallieerde eskader te houden.

Om 19.27 uur vond een korte ontmoeting plaats met de lichte kruiser 'Jintsu' en drie begeleidende jagers. Er volgde een kort artillerieduel, maar toen men aan geallieerde zijde constateerde dat de Japanners torpedo's lanceerden, draaide de *Combined striking force* naar stuurboord weg. Om 20.08 uur werd koers zuid bepaald en bij het bereiken van de 20-meterlijn aan de noordkust van Java, bijna een uur later, ging het eskader om de west. Om 21.25 uur volgde wederom een tegenslag toen de Britse torpedobootjager 'Jupiter' in de lucht vloog.

Ongeveer een half uur eerder waren de Amerikaanse torpedobootjagers naar Surabaya opgestoomd om olie te laden en nieuwe torpedo's aan boord te nemen. De laatste torpedobootjager die nog bij het eskader aanwezig was, de 'Encounter', kreeg om 22.00 uur opdracht de overlevenden van de 'Kortenaar' op te pikken en daarna op te stomen naar Surabaya. De vier kruisers stoomden nu alleen om de noord. Even na 23.00 uur werden twee schepen over bakboord ontdekt, die op een zuidelijke koers lagen, maar prompt op tegenkoers gingen. Het waren de zware Japanse kruisers

'Haguro' en 'Nachi', die het vuur openden en torpedo's lanceerden. Om 23.32 uur werd de 'Java' door een torpedo getroffen, twee minuten later kreeg het vlaggeschip een treffer. Reeds na twintig minuten verdween de 'Java' onder de golven. Na anderhalf uur sloot de zee zich ook boven de 'De Ruyter'. De 'Perth' en de 'Houston' trokken zich van het strijdtoneel terug en zetten koers naar Tandjong Priok, waar zij op 28 februari om 14.00 uur aankwamen.

Vermeld dient te worden dat de commandant van de marine te Surabaya in de avond van 27 februari om 19.00 uur een Catalina had uitgestuurd om de transportvloot op te sporen. Om 22.55 uur werd het konvooi inderdaad ontdekt bezuidwesten Bawean, maar dit verkenningsbericht kwam pas ongeveer een uur later te Surabaya binnen!

Op 28 februari en 1 maart vonden nog enkele ontmoetingen plaats tussen geallieerde schepen en Japanse vlooteenheden. Bij de eerste waren de 'Perth' en de 'Houston' betrokken, die in de avond van de achtentwintigste Tandjong Priok verlieten om via straat Sunda naar Colombo op te stomen. Nabij de Baai van Bantam stuitten de twee schepen op de westelijke invasievloot, waar Doorman in de afgelopen dagen zo naar had gezocht. De kruisers openden het vuur op de

Links: Hr. Ms. mijnenveger 'Abraham Crijnsen', die niet aan de slag deelnam en in 1942 gecamoufleerd als drijvend eiland uit Nederlands-Indië wist te ontkomen.

Linkerpagina: deze opname van Hr. Ms. kruiser 'De Ruyter' werd kort voor het uitbreken van de oorlog gemaakt tijdens een serie schietoefeningen. Bij de slag in de Javazee was de kruiser Doormans vlaggeschip.

Hieronder: nog een opname van de 'De Ruyter', hier met de bemanning aangetreden ter gelegenheid van een bezoek dat koningin Wilhelmina voor de oorlog aan de machtige kruiser bracht.

MAART 1942: HET BEGIN.

Voortdurend stond in deze dagen de radio aan en altijd zat er wel iemand gespannen naar te luisteren.

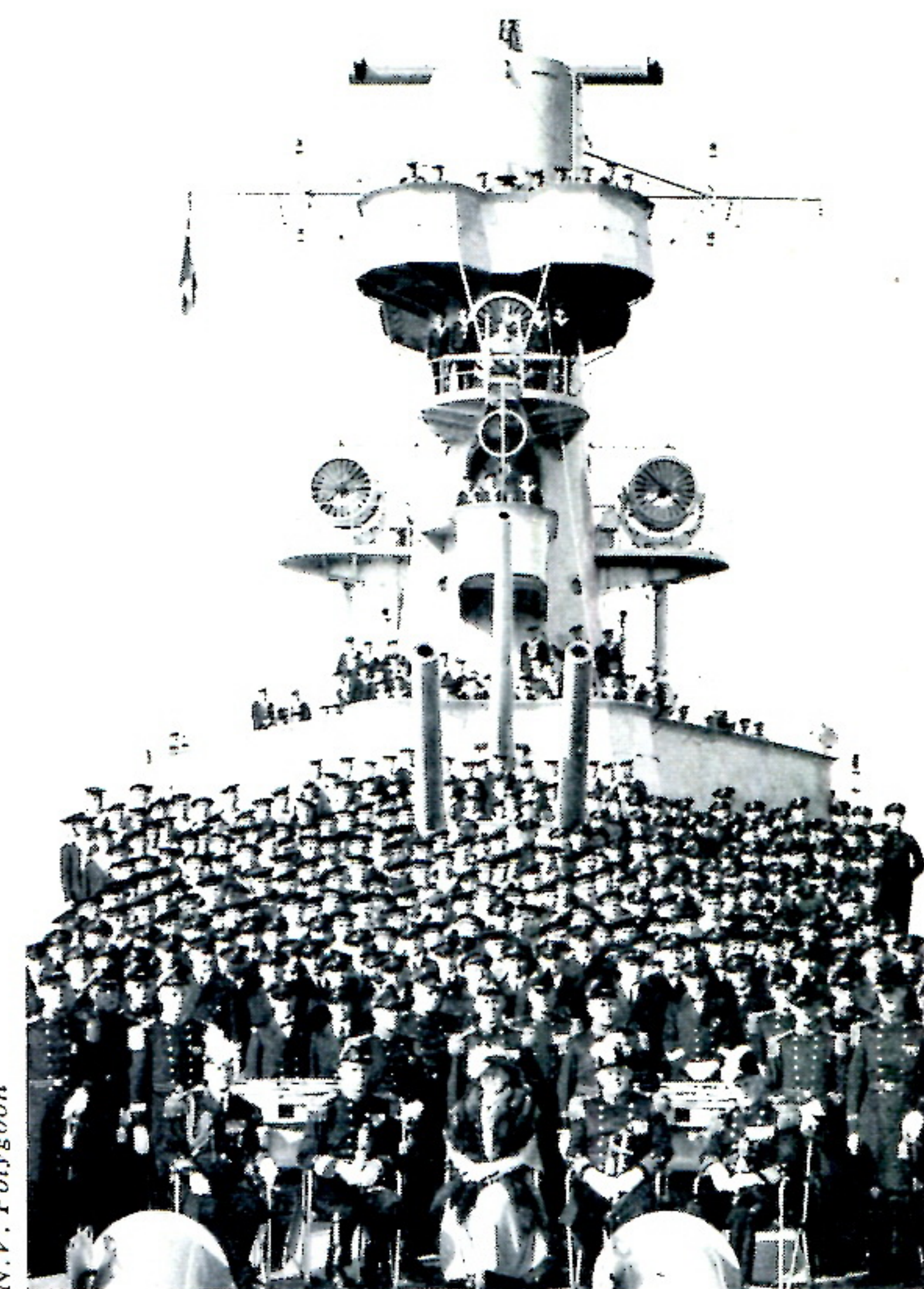
Intens leefden wij mee, nieuws, nieuws wilden allen horen. Zo ging het al van de gedenkwaardige 8e December 1941 af, toen wij vroeg in de morgen plotseling begrepen dat er iets bijzonders ging gebeuren. Het Wilhelmus klonk gedragen door de luidsprekers en daarna hoorde men de stem van de alom geliefde en geëerde Gouverneur-Generaal, Jhr. Van Starckenborgh-Stachouwer, die op sombere wijze mededeling deed van de verraderlijke aanval der Japanners op Pearl Harbor. (...)

Week in, week uit luisterden we naar de berichten, met hoop en met vrees. Niet altijd waren ze even tactvol geweest, niet altijd geheel betrouwbaar. Maar men had leren begrijpen wat tussen de regels werd meegedeeld. De laatste dagen scheen de stroom van jobs-

tijdingen onstuitbaar: landingspogingen op Borneo, geslaagde landingen, gruwelen door de Jappen bedreven. Trots deed de harten zwellen bij de verslagen der zeegevechten op de Koraalzee, op de Javazee, bij Bawean. Diepe droefenis vervulde allen bij de ondergang van onze roemrijke kruisers, Hr. Ms. 'De Ruyter' en Hr. Ms. 'Java'. Op trokken de Japanse horden, door de rubberbossen van Malakka in de richting van Singapore. We hoorden dat de stad werd belegerd, we hoorden van de hulp die de kleine, maar heldhaftige Nederlandse luchtmacht trachtte te brengen. Haar offer reddende deze sleutelstelling echter niet van de vijand...

We luisterden tot de Japanners onze zenders het zwijgen oplegden. Toen had iedereen het begrepen: nu kwamen wij aan de beurt, nu zou de vijand weldra op Java landen.

(Uit: Soldatendominee, J. C. Hamel — Uitg. van Hoeve, Den Haag, 1948)

N. V. Polygoon

Links: Hr. Ms. torpedobootjager 'Kortenaer', die in de slag als eerste ten onder ging.

koopvaardij schepen, die in de baai voor anker lagen. Het leek wel of de Japanners volkomen verrast waren, want pas na een half uur gingen zij tot de tegenaanval over en toen was het pleit snel beslecht. Even na middernacht ging de 'Perth' ten onder en ongeveer twintig minuten later was de 'Houston' tot zinken gebracht. Aan Japanse zijde waren een mijnenveger en een koopvaardij schip verloren gegaan en waren drie koopvaardij schepen en drie jagers beschadigd.

Intussen trachtte ook de Nederlandse torpedobootjager 'Evertsen' via Straat Sunda te ontsnappen, maar om ongeveer 02.00 uur werd het schip ter hoogte van Dwars in de Weg ontdekt door twee vijandelijke torpedobootjagers en na een kort vuurgevecht op Sebuku Besar aan de grond gezet.

Ongeveer terzelfder tijd wisten vier Amerikaanse torpedobootjagers via Straat Bali om de zuid te gaan. Geheel ongemerkt ging dit niet, want er vond nog een artillerieduel plaats met drie Japanse jagers. De Amerikanen wisten echter te ontkomen en veilig de haven van Fremantle te bereiken.

In de voormiddag van deze eerste maart

werden de 'Exeter', de 'Encounter' en de 'Pope', die Surabaja hadden verlaten om naar Colombo te gaan, ontdekt door een Japanse scheepsmacht die benoorden Java kruiste om de landingsoperaties nabij Kragan te dekken, die om 04.00 uur waren begonnen. De geallieerde schepen hadden geen schijn van kans tegen de Japanners en na een hevig artillerieduel ging de 'Exeter' ten onder, spoedig gevolgd door de 'Encounter'. Tenslotte werd ook de 'Pope' tot zinken gebracht door een aanval van zes bommenwerpers.

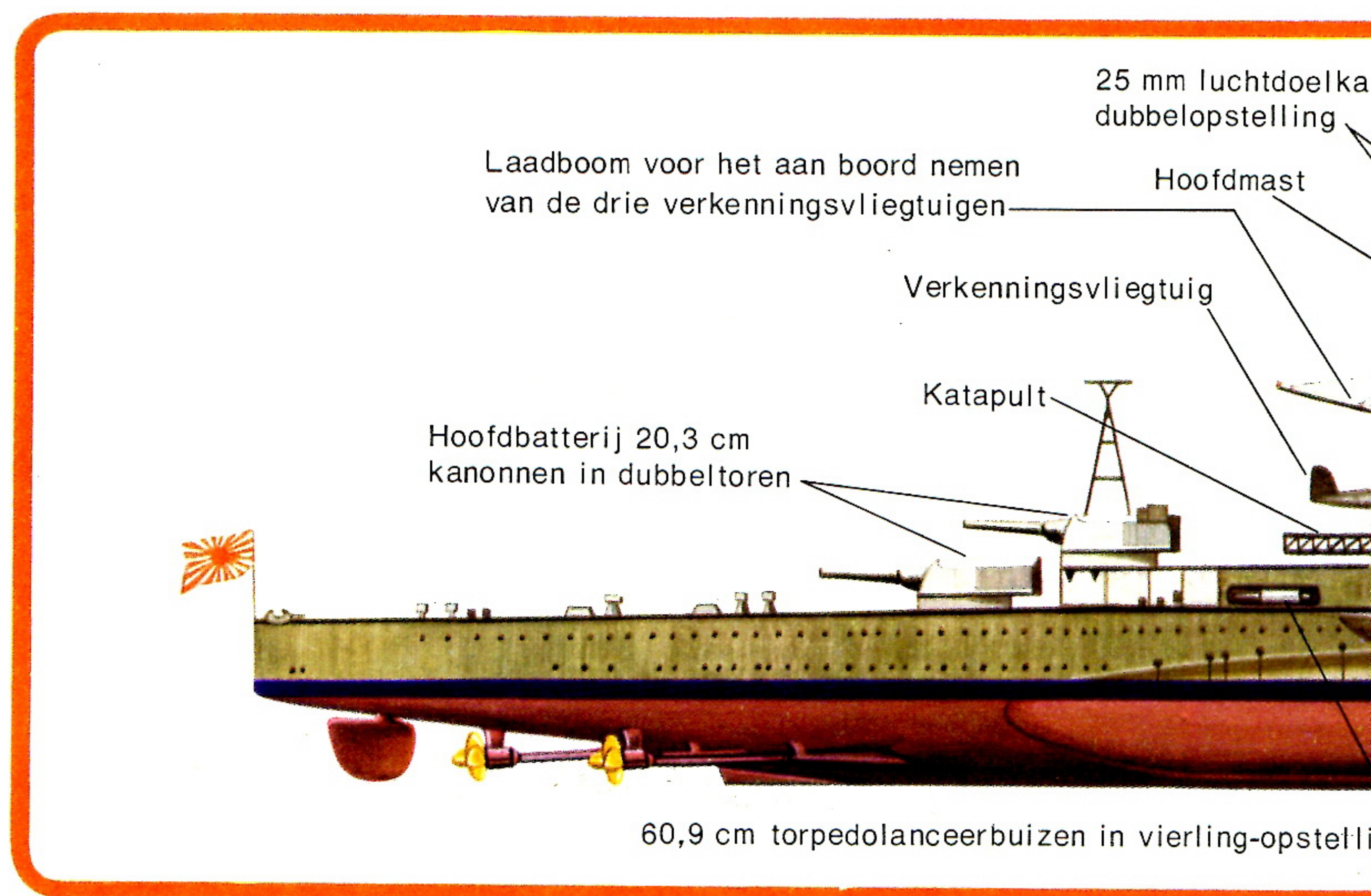
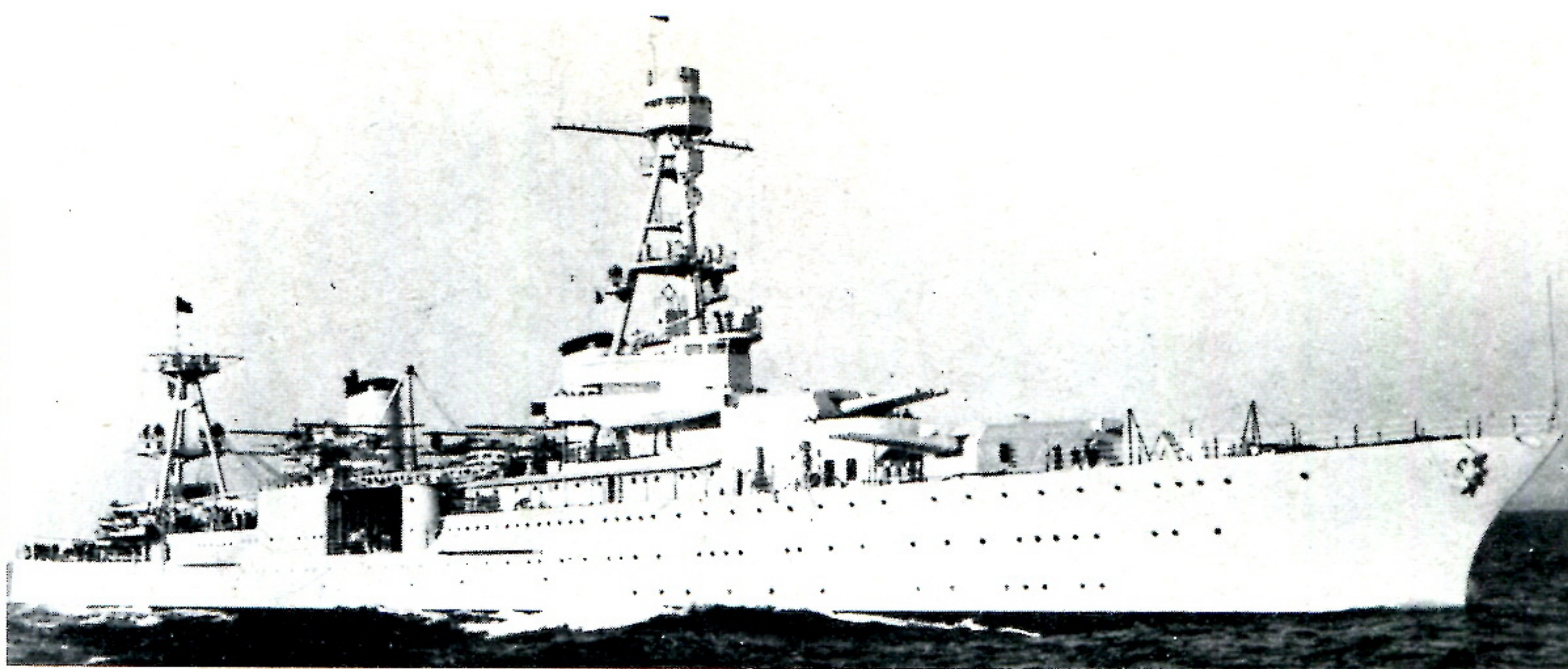
De Slag in de Javazee was gestreden. Tevergeefs had men getracht de Japanse invasielegers van de kusten van Java te houden. Het

De Japanse zware kruiser Haguro' (13.380 ton), die bij de slag in de Javazee naar alle waarschijnlijkheid de 'Java' en/of de 'De Ruyter' tot zinken bracht, was een van de vier schepen uit de zogenaamde Myoko-klasse. Deze was ontworpen door vice-admiraal dr. Yuzuru Hiraga met het doel om binnen de beperkingen, opgelegd door het vlootverdrag van Washington (1922), toch een maximum aan bewapening en een zo hoog mogelijke snelheid te realiseren. Dit lukte door een vooruitstrevende vormgeving en door gebruik te maken van de modernste bouwtechnieken, al bleek na de oorlog dat Japan de limiet van 10.000 ton met 3380 ton had overschreden. Zusterschepen van de 'Haguro' waren de 'Ashigara', de 'Myoko' en de 'Nachi', welke laatste eveneens aan de slag in de Javazee deelnam. De kruisers uit de Myoko-klasse waren na de laatste modernisering van 1940 uitgerust met 10 kanons van 8 inch, 20 luchtdoelkanons van verschillend kaliber, 16 torpedobuizen voor het lanceren van de gevreesde lange-afstandtorpedo's en 3 vliegtuigen. Bemanning: 733 koppen.

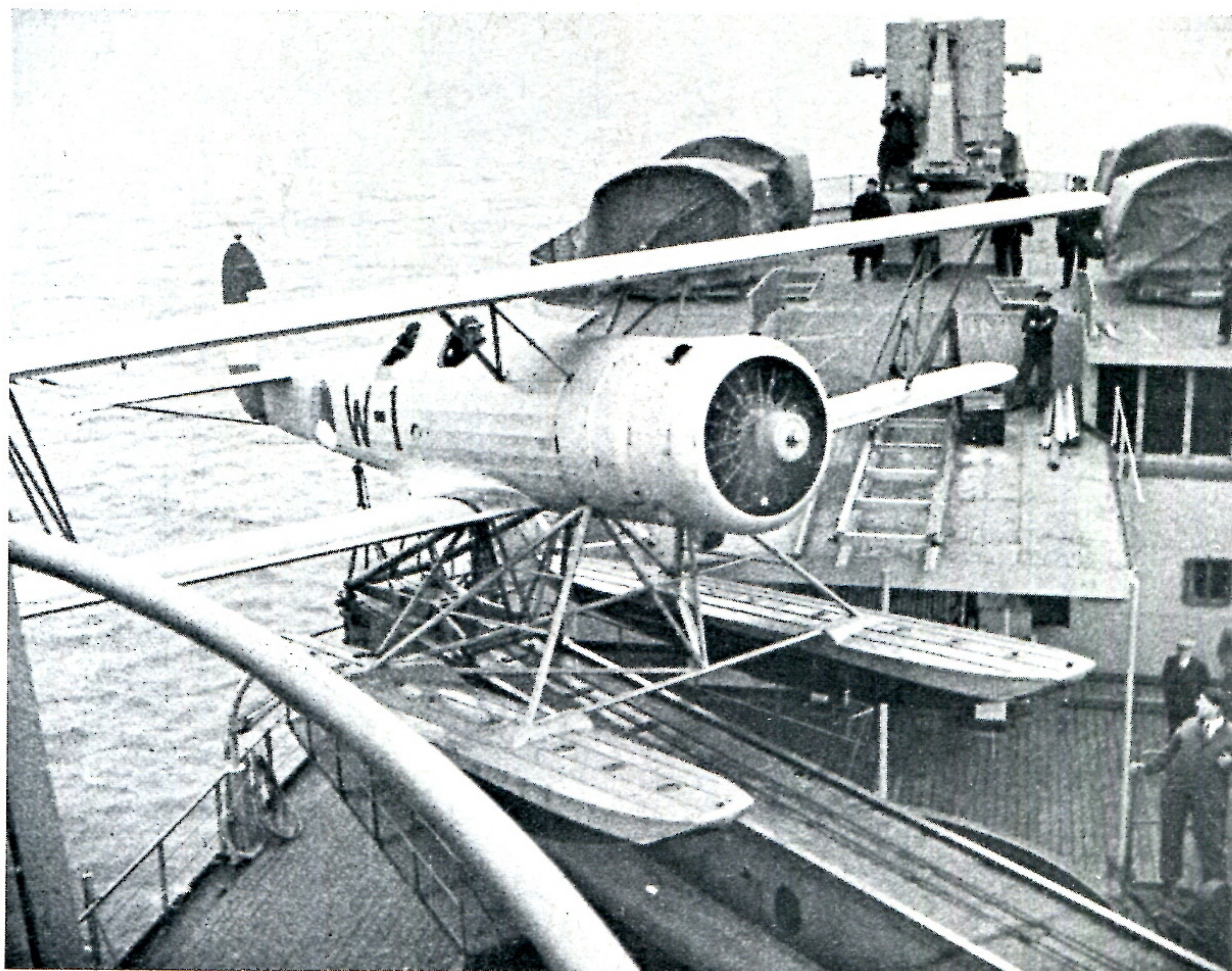
enige dat de geallieerden hadden bereikt, was dat de landingen vierentwintig uur werden uitgesteld. Te land ging de opmars zeer snel en op 8 maart 1942 gaf de Indische regering zich te Kalidjati over. Voor het middaguur van 9 maart werden de vijandelijkheden beëindigd en hadden de Japanners Nederlands-Indië veroverd, niet in zes maanden, zoals ze zelf hadden gedacht, maar in drie.

Wat waren nu de factoren die hebben bijgedragen tot de nederlaag in de Javazee? In de eerste plaats was de samenwerking op het hoogste niveau beslist onvoldoende. Verder hadden de Japanners een overwicht in de lucht, waardoor zij onder meer volkomen op de hoogte waren van de bewegingen van Doormans geallieerde eskader. Tenslotte kan van het geallieerde eskader nog gezegd worden dat de mogelijkheid tot het houden van gemeenschappelijke oefeningen had ontbroken; dat er geen gemeenschappelijke doctrine op het gebied van de verbindingen en van de vuurverdeling was; dat de seíncommunicatie en verbindingssystemen gebrekkig waren; dat het personeel oververmoeid was en dat het element technische verrassing een belangrijke factor is geweest, doordat de geallieerden onwetend waren met betrekking tot de Japanse lange-afstandtorpedo's.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Fotoarchief Spaarnestad

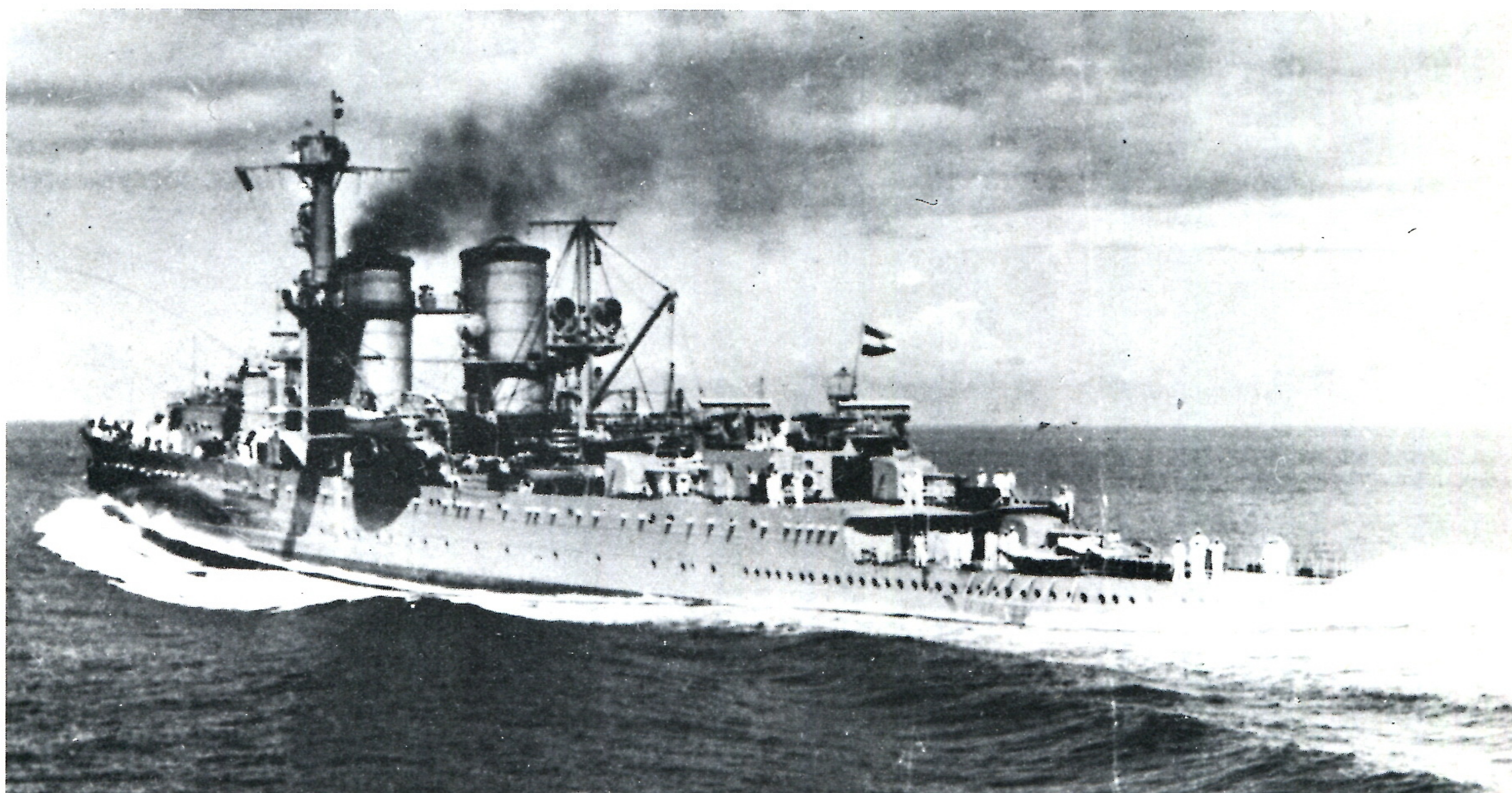
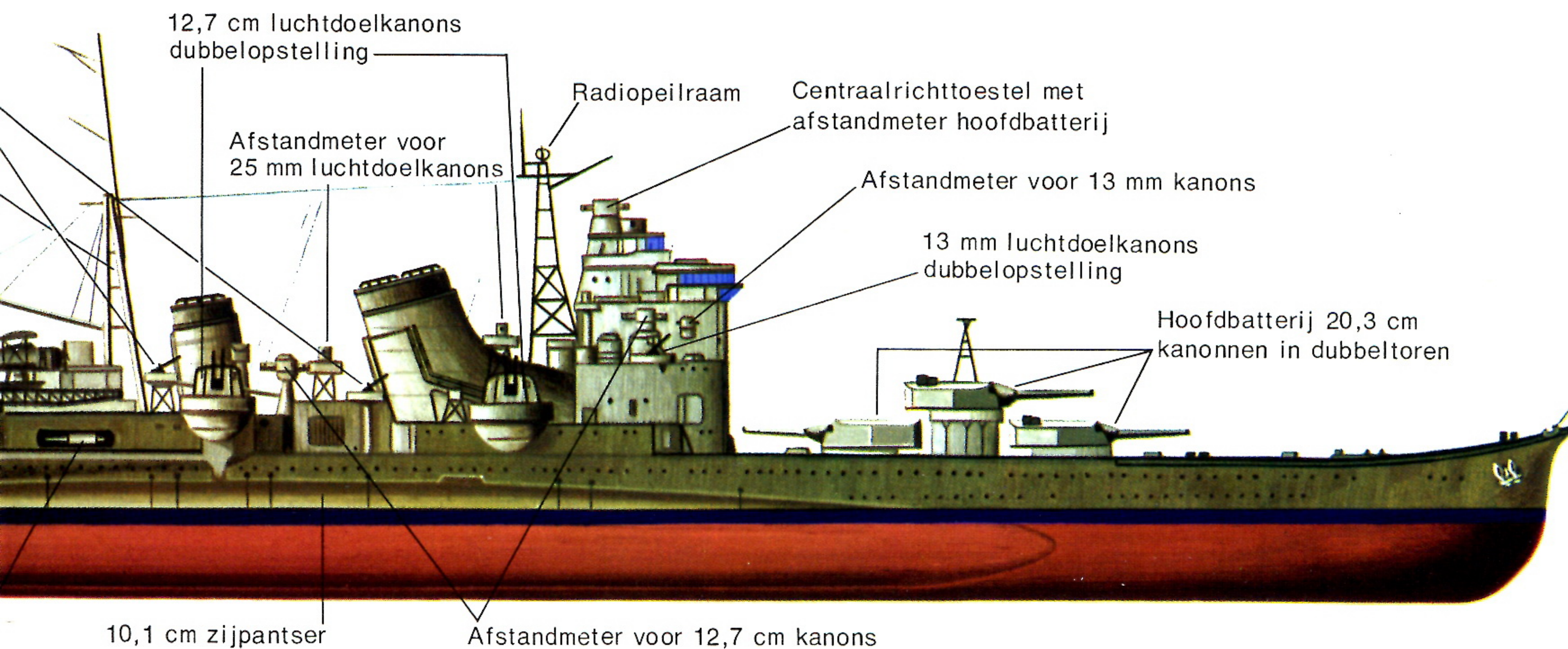
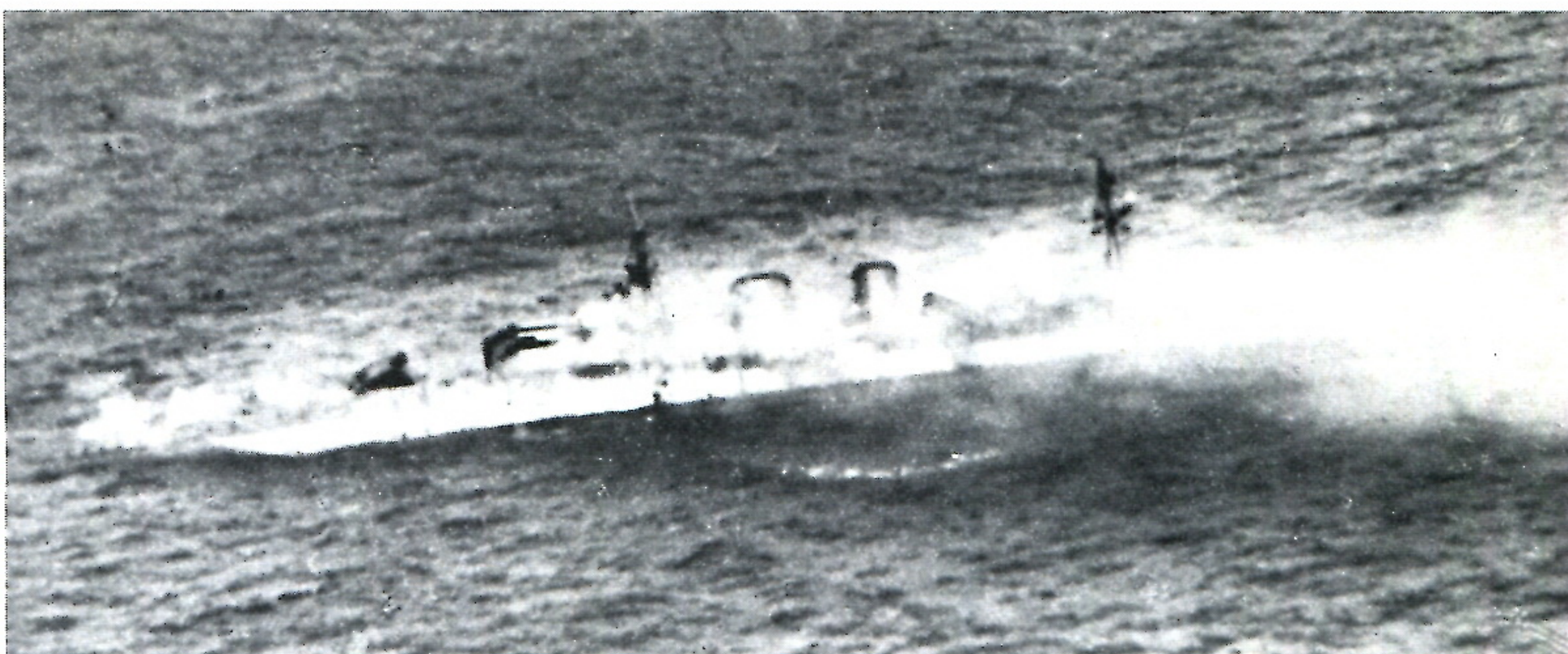
Links: de Amerikaanse kruiser 'Houston', die op 27 februari naar Tandjong Priok kon ontsnappen, maar de volgende dag bij de Baai van Bantam tot zinken werd gebracht.

Rechts: de ondergang van de Britse kruiser 'Exeter', die op 1 maart 1942 ten noorden van Java door Japans vuur werd vernietigd.

Rechtsonder: de Nederlandse kruiser 'Java' werd op 27 februari 1942 door een Japanse torpedo getroffen en verdween in de golven.

Linksonder: tot de uitrusting van de 'De Ruyter' behoorden aanvankelijk twee Fokker CIX-W-katapultvliegtuigen.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

ZWEMMEND NAAR DE ZEGE

C. VAN DEN HOOGENBAND

Sectie Krijgsgeschiedenis v. d. Kon. Landmacht

Het Japanse operatieplan voor Java omvatte een gelijktijdige aanval op het westelijke en het oostelijke deel van het eiland. Daartoe vormde de Japanse marine twee transportvlooten. Op West-Java zou het grootste gedeelte van de expeditionaire macht landen in de baai van Bantam, met een nevenlanding nabij Merak. Een kleiner gedeelte zou bij Erétan worden ontscheept. Voor Oost-Java was de omgeving van Kragan als landingsplaats aangewezen.

Het westelijke konvooi verliet op 18 februari 1942 de Camranhbaai, op de zuidoostkust van Indo-China. Het bestond uit zesenvijftig transportschepen en vervoerde behalve de bevelhebber, generaal Imamura, de staf van

het 16e leger, de 2e divisie en het Shohi-detachement.

Het oostelijke konvooi, met aan boord de van de Filippijnen afkomstige 48e divisie, verliet op 19 februari de haven van Jolo. Na het passeren van Balikpapan werd het versterkt met de Sakaguchi-brigade, waarna het eenenveertig transportschepen omvatte. Het was dit konvooi waarop schout-bij-nacht Doorman tevergeefs jacht maakte.

De westelijke vloot kwam op 28 februari te middernacht aan op de ankerplaats in de Bantambaai. Kort daarop begonnen de Japanse landingen. Deze werden echter verstoord door het optreden van de Amerikaanse kruiser 'Houston' en de Australische

kruiser 'Perth', die oorspronkelijk tot het eskader van Doorman hadden behoord. De geallieerde schepen boorden enige transportschepen in de grond, onder andere dat waarop generaal Imamura zich bevond, die zwemmende de kust wist te bereiken.

Het gedeelte van de westelijke vloot dat het Shohi-detachement vervoerde, had in de Javazee de hoofdmacht verlaten en was opgestoomd in de richting van Erétan, waar de landingen plaatsvonden in de nacht van 28 februari op 1 maart.

In diezelfde nacht was ook de oostelijke transportvloot op haar plaats van bestemming aangekomen. Kort voor zij ter hoogte van Kragan voor anker ging, kreeg zij een

aanval van duikbommenwerpers te verduren. Bovendien voerden bij het aanbreken van de dag vijftien jachtvliegtuigen een aanval uit, maar deze bracht de landingstroepen geen noemenswaardige verliezen toe.

Gezien de langgerekte vorm van Java, de vele voor een breed front geschikte kuststroken en de zwakke verdediging (vier regimenten infanterie met hulpwapens), lag het voor de hand dat de vijand er uiteindelijk wel in zou slagen zich van het eiland meester te maken. Het Legercommando had zich daarom tot doel gesteld de gelande strijdkrachten zo lang mogelijk te binden, ten gunste van operatiegebieden elders. Het besloot daartoe de beschikbare troepen te concentreren in één bepaald deel van Java. De keuze viel ten slotte op West-Java, waar zich niet alleen de regeringszetel bevond, maar ook de legermagazijnen en de wapenwerkplaatsen. Het detachement Surabaya (één regiment infanterie met hulpwapens) diende echter ter plaatse te blijven, vooral om te beletten dat de vlootbasis onbeschadigd in handen van de Japanners zou vallen.

Hoewel er, vooral ten aanzien van de Vorstenlanden, uit politiek oogpunt eveneens bezwaren waren verbonden aan het terugtrekken van alle troepen uit Midden-Java, werd hiertoe niettemin overgegaan.

Voor zover de Nederlandse troepen eind februari niet waren ingedeeld bij kustwachten en bij detachementen die vitale objecten moesten bewaken, was hun opstelling als volgt. In de omgeving van Batavia en Buitenzorg stonden twee regimenten infanterie met hulpwapens en een Australische eenheid, de

Rechts: Japanse troepen repareren op West-Java een brug die door de verdedigers is vernield. Hoewel in dit deel van het eiland de zwaarste tegenstand werd geboden, ondervond de opmars weinig vertraging.

Rechtsonder: op het marine-etablissement van Surabaya begonnen de verdedigers op 3 maart met de omvangrijke vernielingen aan de basis. Dit is een opname van de brandende munitieopslagplaatsen.

Links: de oostelijke invasievloot van de Japanners ging in de nacht van 28 februari op 1 maart voor anker bij Kragan op Oost-Java en begon er, ondanks een aantal luchtaanvallen, troepen aan land te zetten. Van hieruit begonnen de Japanse troepen hun opmars naar de vlootbasis Surabaya.

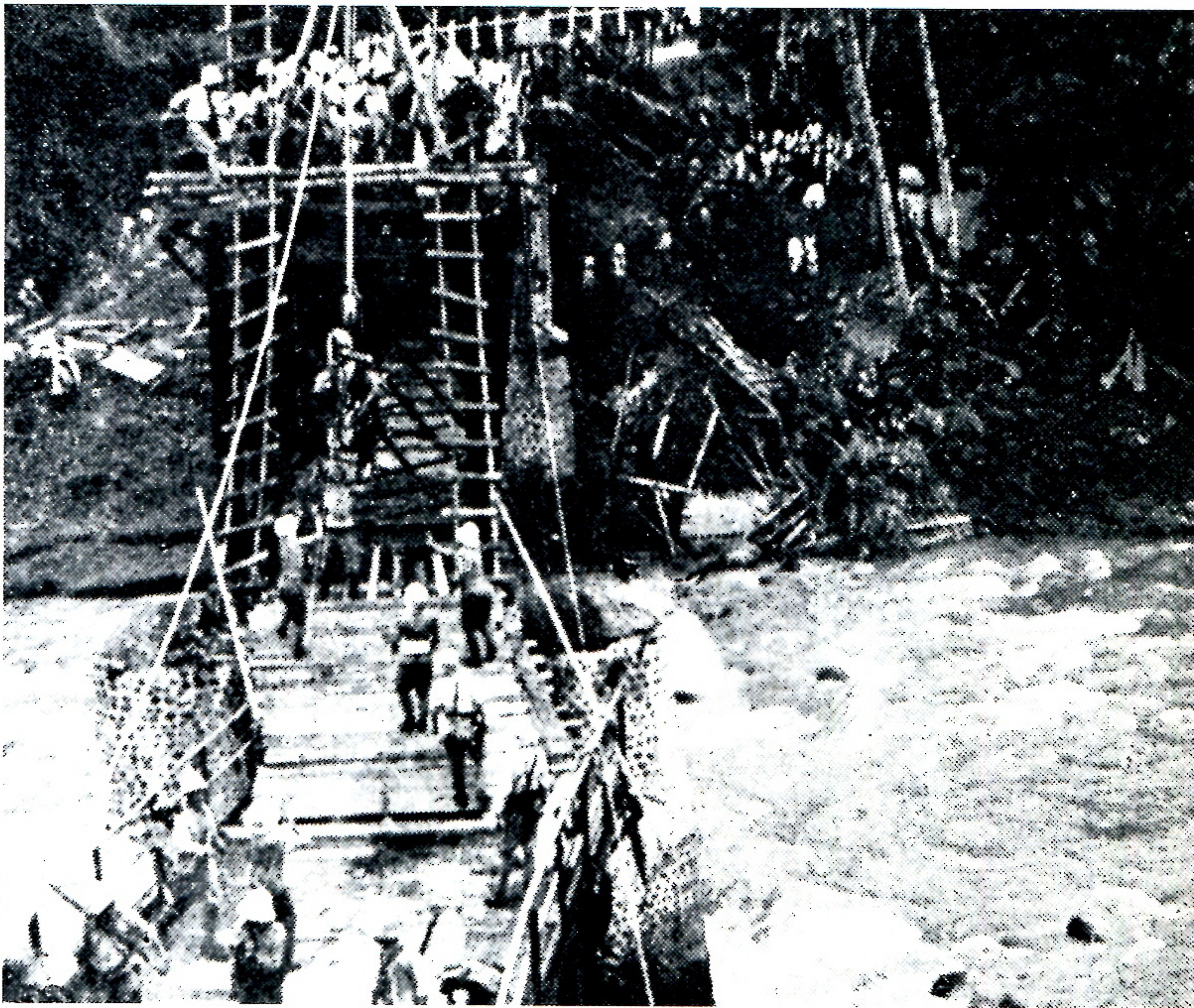
zogenaamde *Black Force*. Deze laatste bestond uit drie zwakke, gemotoriseerde bataljons, een Britse tankcompagnie en twee Amerikaanse batterijen veldartillerie. In de omgeving van Bandung bevond zich het uit Midden-Java afkomstige regiment infanterie, grotendeels verspreid over stellingen die waren aangelegd ter afsluiting van de voornaamste toegangswegen naar de Preanger Hoogvlakte. Voorts stond in hetzelfde gebied de zogenaamde Mobiele Eenheid. Ze omvatte een compagnie lichte gevechtswagens en een compagnie infanterie. Op 1 maart 1942 meldden de verschillende kustwachten ongeveer gelijktijdig de landingen van de Japanners. Met uitzondering

van die bij Merak, vonden ze plaats op kustgedeelten die niet door Nederlandse troepen waren verdedigd. De onzekerheid waarin het Legercommando verkeerde ten aanzien van de landingsplaatsen die de vijand zou kiezen, was nu voorbij. Door luchtverkenningen kreeg het commando de indruk dat er in Oost-Java twee à drie, bij Erétan één en in Bantam ruim twee divisies waren geland.

Aankankelijk lag het in de bedoeling de meeste aandacht te besteden aan de in Bantam gelande troepen. Het Legercommando zag van dit plan af door het snelle optreden van de Japanners die bij Erétan waren geland en die kans hadden gezien binnen enkele uren de omgeving van het vliegveld

Kalidjati te bereiken, veertig kilometer ten noorden van Bandung. Bij verrassing maakte de Japanners zich van dit belangrijke vliegveld meester. Op 1 maart werd de in Bandung gelegeerde Mobiele Eenheid naar Kalidjati gestuurd, maar deze slaagde er niet in het aanvalsdoel nog voor het invallen van de duisternis te bereiken.

Intussen waren ook de in Bantam gelande troepen hun opmars begonnen. Deze liep via Tangerang in de richting van Batavia en Buitenzorg. Het Nederlandse plan was de vijandelijke opmars met één regiment te stuiten, terwijl het andere met steun van de *Black Force* de vijand in de flank zou aanvallen. Daartoe moesten in de nacht van 1 op

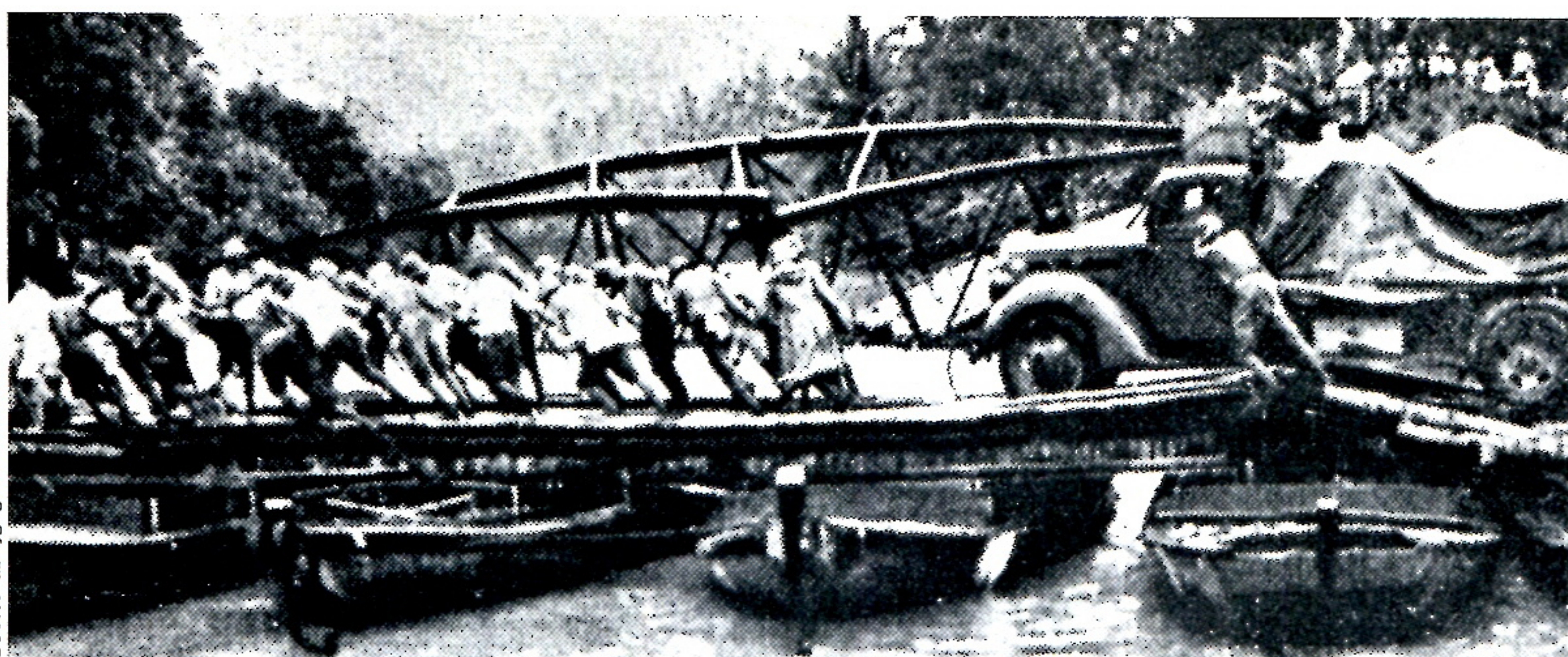

Sectie Krijgsgeschiedenis v. d. Kon. Landmacht

Fotoarchief Spaarnestad

Linksboven: Japanse troepen steken tijdens hun opmars naar de hoofdstad Batavia een rivier over. De vernielde bruggen leverden hun nauwelijks moeilijkheden op, doordat ze voldoende materieel met zich mee voerden.

Linksmidden: na de capitulatie van alle Nederlandse troepen op 8 maart 1942 trekt het Japanse leger de Nederlands-Indische hoofdstad Batavia binnen.

Linksonder: een opname tijdens het tekenen van de overgave van het KNIL in Kalidjati. Van links naar rechts (zittend) luitenant-generaal H. ter Poorten en overste P. G. Mantel.

Rechterpagina: na het ondertekenen van de capitulatie. In het midden generaal Imamura, met rechts van hem generaal-majoor Bakker en luitenant-generaal ter Poorten.

2 maart de nodige troepen worden verplaatst. Tijdens deze operatie echter kreeg de divisiecommandant in Batavia van de Legercommandant opdracht het tweede regiment te concentreren in de omgeving van Buitenzorg en het gereed te houden voor overplaatsing naar Bandung, waar het eventueel zou worden ingezet tegen Kalidjati.

Ten noorden van Bandung zette de Mobiele Eenheid op 2 maart haar opmars voort in de richting van Kalidjati. Ze slaagde erin met haar gevechtswagens de door de Japanners bezette plaats Subang binnen te dringen. Maar het uitbuiten van dit succes bleek niet mogelijk door het ontbreken van voldoende infanterie. Ter versterking van de Mobiele Eenheid werd een gemotoriseerd bataljon naar de omgeving van Subang gedirigeerd, maar ook dit leverde geen resultaat op. Daarop besloot men de vijand aan te vallen uit de richting Purwakarta en hiervoor het regiment te bestemmen dat in de middag van de tweede maart nogal vermoeid uit Buitenzorg was aangekomen in de omgeving van Bandung. Na versterkt te zijn met alle nog beschikbare artillerie, werd dit regiment in de nacht van 2 op 3 maart ingezet tegen Kalidjati. Het was de bedoeling dat de troepen nog voor het aanbreken van de dag hun uitgangsstellingen zouden hebben betrokken. Dit mislukte echter; door de oververmoeidheid van de chauffeurs duurde de tocht veel langer dan men had verwacht. Het gevolg was dat de nadering pas om tien uur 's morgens kon worden ingezet. Aanvankelijk verliep de opmars ongestoord en enkele pantserauto's van de vooruitgeschoven verkenningsafdeling slaagden er zelfs in tot op het vliegveld door te dringen. Hierdoor gealarmeerd, liet de vijand luchtverkenningen uitvoeren, met het gevolg dat de Nederlanders werden ontdekt. De Japanse commandant, die in de ochtend van de derde maart behalve enige tanks alleen maar vliegtuigen tot zijn beschikking had, besloot de dreigende aanval af te slaan met zijn luchtmacht.

In een onafgebroken reeks volgden daarop de bombardementen en beschietingen. De aanvallers, die het aan iedere luchtsteun ontbrak, werden als het ware aan de grond genageld. De luchtaanvallen gingen door tot het invallen van de duisternis en desorgani-

seerden de Nederlandse troepen volledig. Aangezien deze over onvoldoende gevechtskracht beschikten om op 4 maart opnieuw te worden ingezet, werd het regiment, dat vierentwintig uur onafgebroken in touw was geweest, in de nacht van 3 op 4 maart op Bandung teruggetrokken.

Het mislukken van deze actie was een ernstige tegenslag, die demoraliserend werkte, te meer omdat in de omgeving van Bandung geen eenheden meer aanwezig waren om het gevaar uit het noorden te keren. Het Legercommando achtte het daarom noodzakelijk zo snel mogelijk verse troepen aan te trekken. Allereerst werd nagegaan of het mogelijk was het in Oost-Java gelegerde regiment te ver-

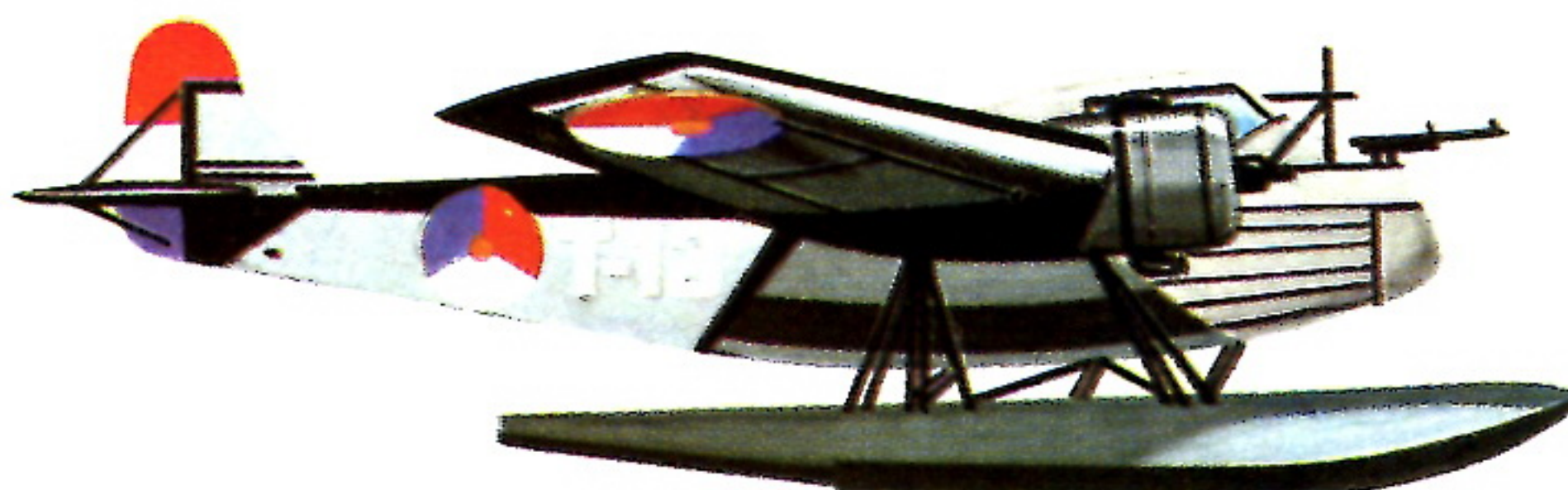
Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

De Fokker D-XVIII, de laatste tweedekker van deze fabriek, was een eenpersoonsjager die door enige modificaties geschikt was gemaakt voor de dienst in Indië. De vlieger beschikte over twee 7.5-mm-machinegeweren. Het toestel leverde de beste prestaties met de Rolls Royce 'Kestrel' IIS-motor.

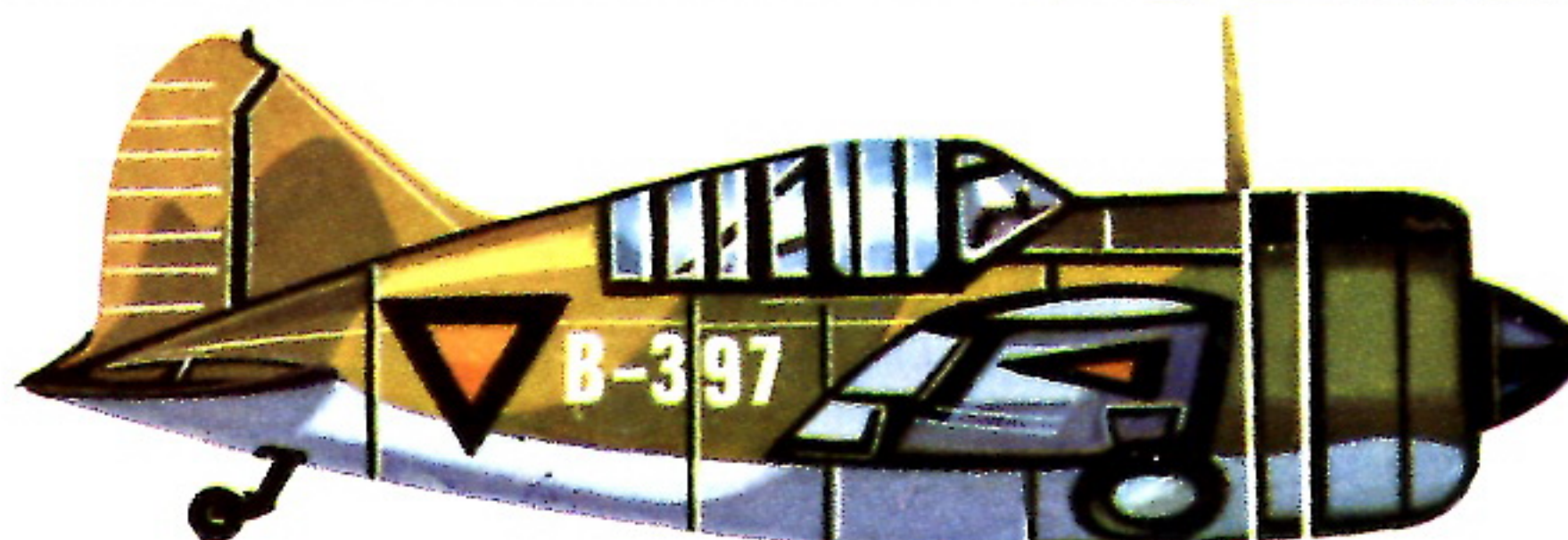
De Fokker T-4 kon als bommenwerper of als torpedovliegtuig worden gebruikt en had een bemanning van twee vliegers, een waarnemer en een schutter/bommenrichter. De bewapening bestond uit vier machinegeweren; de torpedo hing tussen de drijvers.

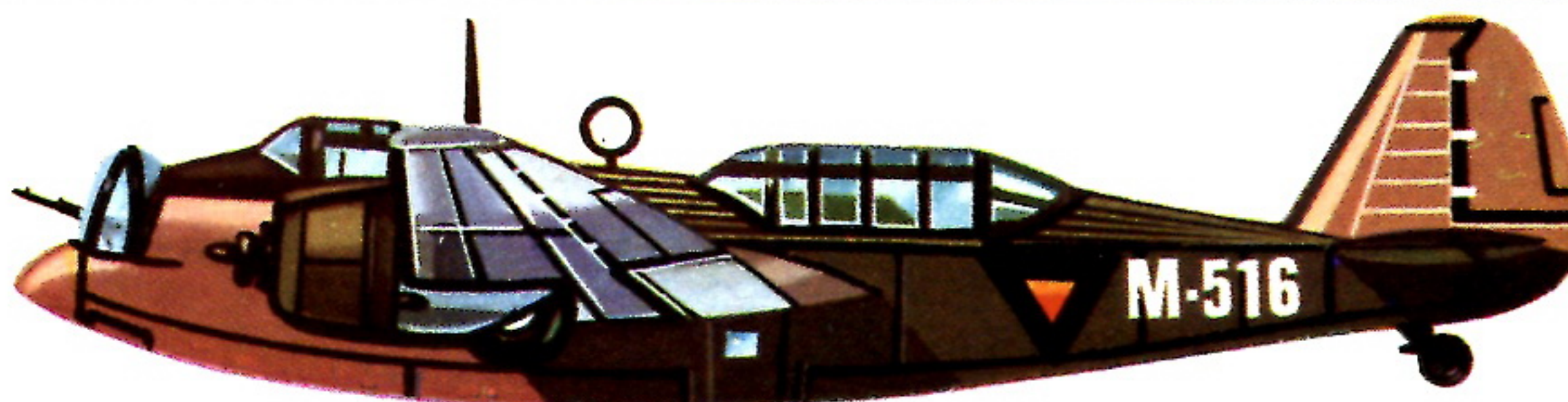
Een van de Amerikaanse toestellen die door het KNIL werden gebruikt, was de Curtiss Wright CW-21B, die een zeer krachtige motor bezat, maar een te geringe actieradius. Het was ondanks zijn grote brandbaarheid de beste jager die men in Indië had.

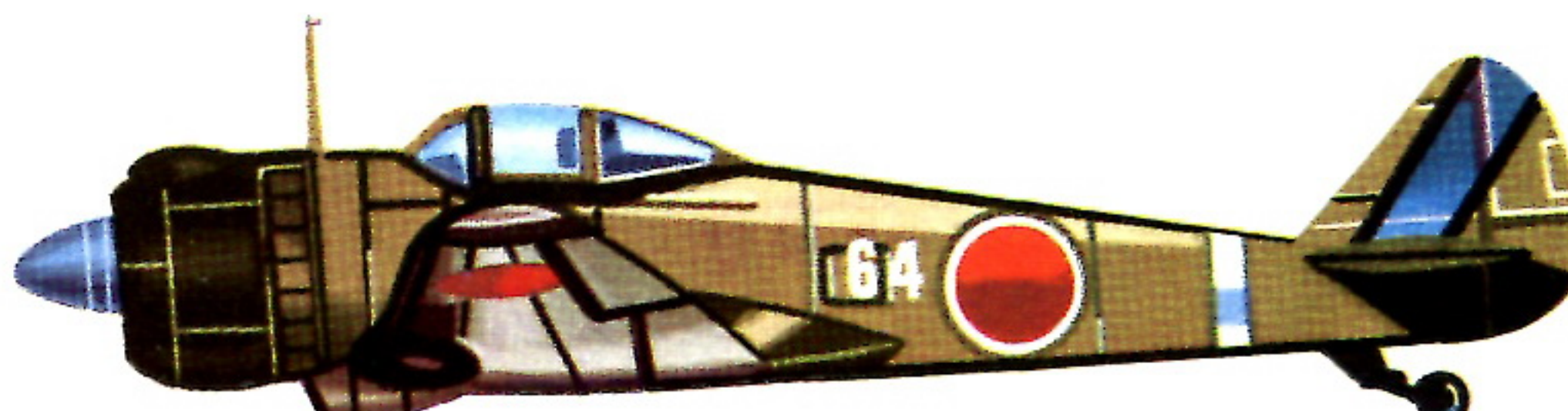
De logge en niet zo wendbare Brewster 'Buffalo' (vier machinegeweren en een last aan bommen van 150 kg) hielp de Britten bij de verdediging van Malakka en en nam later boven Indië de ongelijke strijd tegen de Japanners op.

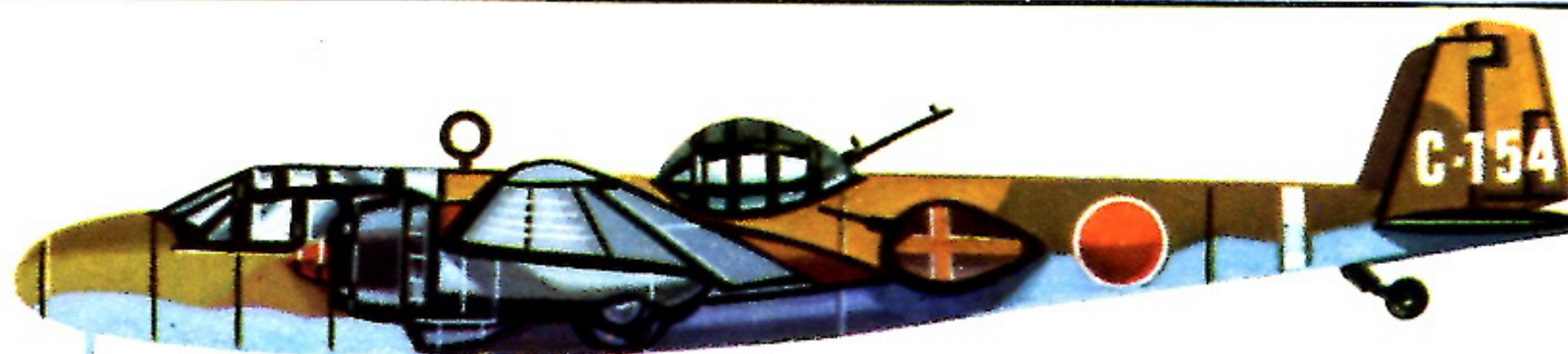
Met de moderne maar kwetsbare Glenn Martin (twee versies) hielp het KNIL de Britten in Malakka en viel het er later, in Indië, Japanse schepen en grondtroepen mee aan. De machines hadden slechts drie mitrailleurs en konden 1000 kg bommen meevoeren.

De Nakajima Ki-43 'Hayabusa' was voor het Japanse leger wat de 'Zero' voor de marine was. Het toestel was onder meer uitgerust met een elektrisch vizier voor de twee machinegeweren en kon onder de vleugels twee bommen of twee reservetanks meevoeren.

De 'Repulse' en de 'Prince of Wales' werden tot zinken gebracht door deze Mitsubishi G3M, die later ook werd ingezet tegen Indië en van vliegdekschepen af opereerde.

plaatsen naar de Preanger Hoogvlakte. Hier- van zag men echter af, omdat de bij Kragan gelande Japanners inmiddels de verbindings- wegen tussen Oost- en West-Java bedreigden. De enige mogelijkheid was nu nog troepen uit de omgeving van Batavia vrij te maken. Hiertoe werd in de morgen van de vierde maart besloten. Onmiddellijk nadat het bevel tot verplaatsing was ontvangen, begon men met de vernieling van de havenwerken van Tandjong Priok. De stadswacht werd achter- gelaten en kreeg opdracht rust en orde te handhaven tot de Japanners de stad zouden bezetten. Dit gebeurde op 5 maart. De terugtocht werd vertraagd door het op- dringen van Japanse eenheden in de richting van Buitenzorg, zodat de uit Batavia af- komstige troepen pas op 6 maart te Bandung waren verzameld.

Intussen was de vijand zijn opmars naar de Preanger Hoogvlakte begonnen. Reeds in de middag van de vijfde maart vielen de Japan- ners een stelling aan die was aangelegd als afsluiting van het Tjiater-acces en die door één compagnie werd verdedigd. Alle nog beschikbare troepen werden op 6 maart op dit belangrijke punt in de strijd geworpen, met inbegrip tenslotte van de cadetten en leer- lingen van de Opleiding Reserve Officieren. Zonder resultaat echter; het Japanse over- wicht in de lucht was te groot. In de late na- middag van de zevende maart was de vijand reeds tot Lembang doorgedrongen, zodat de bezetting van Bandung in het verschiet lag.

In Bandung en naaste omgeving bevond zich een groot aantal evacués uit Malakka en Sumatra, zodat strijd in dit gebied voorkomen diende te worden. De Legercommandant gaf daarom aan de commandant van het de- tachement Bandung opdracht zich over de capitulatie te verstaan met de bevelhebber van de Japanse troepen.

De divisiecommandant die op Oost-Java het bevel voerde, bestemde het gros van zijn troepen om de Japanse opmars van Kragan naar de vlootbasis Surabaya te vertragen. Zolang het marine-etablisement intact was, bleef een derde van zijn troepenmacht ge- bonden aan Surabaya. In deze toestand kwam op 3 maart verandering, doordat toen het bevel kwam met de omvangrijke vernielingen aan de basis te beginnen.

Op 6 maart werd besloten de troepen ten oosten van Malang te hergroeperen voor het voeren van een guerrilla-actie.

De door de commandant van het detache- ment Bandung gevoerde besprekingen liepen op niets uit. De Japanners weigerden met iemand anders te onderhandelen dan met de gouverneur-generaal. Indien deze niet op 8 maart vóór 10 uur 's morgens naar Kalidja- ti zou zijn vertrokken, zou Bandung ge- bombardeerd worden. Om onnodig ver- lies van mensenlevens te voorkomen werd deze eis ingewilligd. In de ochtend van de achtste maart vertrokken de gouverneur- generaal, met zijn gevolg en de Leger- commandant met enige stafofficieren per

auto via Lembang naar Kalidjati. Na de aankomst van de Japanse opperbevel- hebber, generaal Imamura, begonnen 's mid- dags de onderhandelingen. Imamura ging niet akkoord met een gedeeltelijke capitulatie en wenste alleen de overgave van alle strijd- machtonderdelen te aanvaarden. Indien het bevel niet zou worden ingewilligd, zou Bandung alsnog gebombardeerd worden. De gouverneur-generaal, die in opdracht van de Nederlandse regering al op 5 maart het opperbevel over leger en vloot had overge- dragen aan respectievelijk de Legercom- mandant en de Commandant van de Zee- macht, kon over de capitulatie van de strijd- krachten geen beslissing nemen, zodat de verantwoordelijkheid nu lag bij de Legercom- mandant. Omdat alle pogingen om de Japan- se opperbevelhebber van mening te doen veranderen mislukten, werd tenslotte be- sloten de Japanse eis in te willigen. In de avond van de achtste maart keerden de Nederlandse autoriteiten naar Bandung terug en de volgende dag, om 9 uur 's mor- gens, werd in die stad per radio de capitulatie bekend gemaakt van alle in Nederlands- Indië aanwezige strijdkrachten. Tevens werd daarbij het bevel ingetrokken dat de Leger- commandant enige dagen tevoren had uit- gevaardigd en waarin capitulatie verboden was. De commandant van de troepen in Midden- en Noord-Sumatra reageerde niet op deze intrekking; hij zette de strijd nog voort tot 28 maart 1942.

DE RAMP MET DE 'VAN IMHOFF'

Door de snelheid van de Japanse opmars op Malakka, eind 1941, werd de Nederlands- Indische regering al vrij spoedig genoodzaakt de Duitse geïnterneerden op Noord-Sumatra naar Brits-Indië af te voeren. Het eerste trans- port, ongeveer duizend man, vertrok op 28 december van de rede van Sibolga, de hoofd- stad van de residentie Tapanuli. De tweede groep, ongeveer negenhonderd Duitsers, volg- de zes dagen later. Op 19 januari 1942 vertrok het stoomschip 'Van Imhoff' van de Konink- lijke Paketvaart Maatschappij (KPM) uit Sibolga met aan boord 477 Duitsers, 62 be- wakers en 48 bemanningsleden. De geïnter- neerden waren ondergebracht in de ruimen, die speciaal voor dit transport verdeeld waren in met prikkeldraad omgeven hokken voor telkens dertig man, en op het eveneens met prikkeldraad afgezette achterdek. Diezelfde morgen viel een Japanse marineverkenners het schip aan. Zigzaggend trachtte men de bommen te ontwijken en de militairen aan boord schoten hun geweren af op de telkens terugkerende aanvaller die met zijn boord- mitrailleurs terugvuurde. Eén bom schoot aan bakboord rakelings langs het schip, even later gevolgd door een andere near-miss aan stuur- boord. De volgende bom werd de 'Van Imhoff' noodlottig. De KPM'er werd als het ware op- genomen en opzijgezet en het voorschip begon onmiddellijk te zinken. Nadat een noodsein was uitgezonden, streek de bemanning een stoombarkas en bijna alle reddingsboten. De

wachtcommandant maande de zeer opgewon- den Duitsers tot kalmte. De pompen werden stukgeslagen, zodat de geïnterneerden het schip niet opnieuw vaarklaar zouden kunnen maken nadat de bemanning het zou hebben verlaten, dit om te voorkomen dat de 477 Duitsers dan een overmacht zouden vormen tegenover de 110 Nederlanders en inheemsen in de sloepen. Na op het laatste moment de kooien van de Duitsers te hebben ontsloten, verliet de bemanning het schip. Enkele bewa- kers die inderhaast vergeten waren, werden nog opgehaald, nadat ze door roepen en schieten de aandacht van de wegvarenden hadden kunnen trekken. In de middag van de twintigste januari zouden ze aankomen op Pulau Simuk.

De Duitsers renden in paniek het dek op. Enkelen, die beseften in wat voor een toestand ze zich bevonden, pleegden zelfmoord; anderen deden zich te goed aan de sterke drank die ze vonden of sprongen overboord. De koel- bloedigsten echter werkten vastberaden aan hun redding. Ze deden zwemvesten om, lieten de laatste nog aanwezige reddingsboot te water en wierpen twee grote bamboevlotten over- boord en een aantal houten tafels en kasten, waaraan drenkelingen zich drijvende zouden kunnen houden. De reddingssloep, waarin plaats was voor tweeënveertig man, had al spoedig meer dan vijftig mensen aan boord. Ze werd zo snel mogelijk van het schip wegge- roeid. De twee vlotten werden eraan vastge-

bonden, maar het touw brak. Om de boot meer vaart te geven hees men een noodzeil. Anderen op de 'Van Imhoff' ontdekten een kleine werk- boot met riemen en slaagden erin die te water te krijgen.

Op het noodsein van de 'Van Imhoff' waren drie Catalina-vliegboten helemaal uit Surabaya naar Padang gezonden. Een van de machines bereikte de volgende morgen de plaats van de ramp; de twee andere had men inmiddels elders moeten inzetten. De KPM'er 'Boelongan', die de vorige dag op de rede van Sibolga eveneens door een Japanse marineverkenners was be- stoekt, maar die de bommen had weten te ontwijken, werd de twintigste uitgezonden om drenkelingen op te vissen, evenals de sleepboot 'Pief' uit Padang. De Catalina ontdekte de roeiboot met de twee vlotten en loodste de 'Boelongan' erheen. Toen deze de schip- breukelingen had bereikt, werd hun gevraagd of er zich onder hen ook Nederlanders bevonden. Na het ontkennende antwoord overwoog de gezagvoerder of het verantwoord was de Duitsers aan boord te nemen. Plotseling schoot een Japans vliegtuig uit de wolken. In zigzaglijn wegvarend, wist de 'Boelongan' zich in veiligheid te stellen. Maar de reddings- poging moest worden opgegeven. Op eigen kracht slaagden zesendertig Duitsers erin de zuidkust van het eiland Nias te bereiken. De twee vlotten met elf landgenoten hadden ze onderweg echter moeten loslaten...

Drs. R. de Bruin